

KOZÁRY ANDREA

**Írástudók, „szellemi munkások”
a korai magyar szociáldemokráciában:
Politzer, Külföldi, Frankel***

A 19. század utolsó harmadában a dinamikusan fejlődő gyáripár szükségleteinek megfelelően sok jól képzett külföldi szakmunkás került az országba, akik anyagi helyzetüket és műveltségüket tekintve a munkásosztály felső rétegét alkották. Hozzájuk kapcsolódtak az úgynevezett valcoló (külföldön szakmai gyakorlatot szerző) magyar munkások, akik többnyire német területeket jártak be. A nemzetközi tradíciókat magukkal hozó külföldi szakmunkások bevándorlása nem ment konfliktusok nélkül. A *Munkások Újsága* 1868/1. száma például „sáskajárás”-hoz hasonlította e jelenséget, és összefogásra hívta fel ellenük a magyar munkásságot.

Magyarországon a gyáripár a szakmunkások mellett nagy számban foglalkoztatott teljesen tanulatlan, minden szakértelmet nélkülöző segédmunkásokat, napszamosokat. Ezek jobbára időszaki munkások voltak, akik vissza-visszatértek a mezőgazdaságba. Így a munkásosztályon belül is kialakult bizonyos rétegződés. Erről tanúskodik Rézler Gyula monográfiája is, amely szerint „ebből a szempontból a munkásság két nagy csoportra oszlott: tanult és tanulatlan munkásokra. A tanult munkások, képzettségüknek megfelelően, nagyobb munkabért kaptak. Mesterségük elsajátítása közben a különböző alsó- és középfokú ipariskolákban általános műveltségre tettek szert. Ezek az előnyök a munkásosztályon belül is biztosították a tanult munkásoknak az elsőbbséget. A nagyobb bér nagyobb életnívóra nyújtott lehetőséget. A képzettség, az általános műveltség pedig az egymás közti életben, a szervezkedésben biztosított tekintélyt a szakmunkásoknak. [...] A tanulatlan munkások a munkásosztálynak azt a részét képezték, mely napszamos mun-

* A tanulmány a Politikatörténeti Alapítvány ösztöndíj-támogatásával készült.

kát végzett, vagy a gépek mellett teljesített segédmunkálatot. E munkának megfelelően bérük kisebb és életmódjuk is primitívebb volt. Legtöbbjük még írni és olvasni sem tudott.”¹

A képzettségbeli eltérések mellett nyelvi, kulturális és nemzeti különbségek is nehezítették a munkásság szervezkedését. Nagyobb számú külföldi munkás először a vasútépítéseknél került Magyarországra. (A *Nép Szava* egy 1868-as cikkében arról olvashatunk, hogy cseh és olasz munkások építik a vasutat.) Erről tudósít a *Munkások Újsága* 1868/12. száma is: „...tettleg be van bizonyítva és országszerte tudva, miszerint a honi munkások hiánya és szakértetlensége miatt országos vasút- és csatorna-rendszerünk kiépítését külföldi szakmunkások közreműködése mellett végezzük...”

Az első időkben a legfontosabb szerepet a német és osztrák nemzeti-ségűek játszották. Így természetes, hogy a meginduló munkásmozgalom gyűlésein és összejövetelein egészen az 1890-es évekig magyar és német nyelven tartották az előadásokat, vezették a jegyzőkönyveket. Ennek oka és következménye a német (osztrák) munkásmozgalom ösztönző hatása volt, mely a hazai szociáldemokrácia kibontakozása szempontjából szinte nélkülözhetetlennek bizonyult. A magyarországi munkásmozgalom a később indulók szerencsés helyzete folytán már egy kidolgozott, egyértelműbb munkásideológiát hasznosíthatott.²

Az első munkásszervezetek megalakításának folyamatáról a budapesti rendőrség 1895-ben kiadott első évkönyvében is olvashatunk. Ez bevezetésként tízegynéhány oldalas áttekintést ad a szociáldemokrata mozgalom fejlődéséről: „A munkásmozgalom Magyarországon voltaképpen csak 1867. évben vette kezdetét. A communista és socialista eszmék ugyan már azelőtt is átszivárogtak Magyarországra s az 1848–1849. évi pártok között volt egy communista párt is; de ezen párt nem munkásokból, hanem egynéhány fiatal rajongóból állott. Hiányoztak akkor a feltételek, melyek alatt a socialista eszmék képesek lettek volna a munkások között mozgalmat létrehozni. Később, a 60-as évek elején a Lassalle által Németországban indított mozgalom folytán a socialista eszmék a munkások között is már jobban elterjedtek, de hiányzott oly szervezet, melynek keretében rendszeres agitatio lett volna kifejtendő, és az iparmunkások száma is oly csekély volt, hogy a socialista eszméknek a munkások között való terjedése figyelmet sem keltett.

¹ RÉZLER Gyula: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914.* 2. kiadás. Budapest, 1945. 33.

² SCHLETT István: *A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 17.

Az alkotmány visszaállítása által e téren is fordulat állott be. Magyarország államiságának elismerése és önálló magyar kormány felállítása által a nemzeti aspirációk egyelőre kielégítést nyertek, s a nemzeti törekvések által lekötött erők szabadakká lettek. Az általános törekvés odairányult, hogy az ország gazdaságilag és társadalmilag is emancipáltassék. Kereskedelmi és iparvállalatok keletkeztek, és az új gyáraknak gyakorlott, qualificált munkásokra volt szükségük. Nagy számban jöttek vissza a hazába olyan magyar munkások, akik azelőtt külföldön voltak kénytelenek alkalmazást keresni, és nagy számban vándoroltak be külföldi munkások, akik az új vállalatoknál alkalmazást és keresetet találtak. Ezek nagy része vagy személyesen részt vett, vagy tanúja volt a külföldi mozgalmaknak, és a mozgalom által felszínre vetett eszméket itthon terjesztette. Ily alapon fejlődvén Magyarországon a munkások mozgalma, nem lehet csodálkozni azon, hogy ezen mozgalom hasonmása volt a külföldi, különösen pedig a német mozgalomnak, és ugyanazon fejlődési phasisokat tükrözteti vissza, melyeken a német munkásmozgalom keresztül ment.”³

Az első szocialista lapok szerkesztői

Az 1860-as évek végén a hazatérő valcoló munkások külföldi tapasztalataik alapján úgy látták, hogy Magyarországon is időszerű az önálló munkáspárt megalakítása.

Először a nyomdászok kezdtek szervezkedni. 1867 decemberében a buda-pesti nyomdászok önképző egyletének helyiségében gyűltek össze, hogy eldöntsék: a „társulás melyik útját válasszák”? A vita középpontjában a Schulze-Delitzsch-féle „önsegély” és a Lassalle-féle „államsegély” kérdése állt. Az önsegélyező irányzatot a haladó polgári politikusok, az értelmiség egy része, néhány gyáros és kisiparos is támogatta azzal a céllal, hogy a munkásokat így távol tarthatják a szocialista eszméktől és a politikai harctól. Az államsegély hívei Lassalle azon tanításait vallották magukénak, melyek szerint a munkások helyzetének javítását az államilag segélyezett termelőszövetkezetek fogják megoldani. Azt hirdették, hogy először az általános választójogot kell kivívni, mert így a parlamentben többséget szerezhetnek, és létrehozhatják az úgynevezett szabad népállamot.

³ *A budapesti fő- és székvárosi magyar királyi rendőrség működése az 1894. évben.* Kiadja a Főkapitányság. Népszava szerkesztősége, Budapest, 1895. 104–105.

1868 elején a fővárosban két munkásegylet is alakult. Január 12-én létrejött az önszegély elvét valló Buda-Pesti Munkásegylet ideiglenes bizottsága, és megkezdte a szervezkedést. Február 9-én egy pesti munkásgyűlésen a lassalleánusok megalakították az Általános Munkásegyletet (ÁME),⁴ az első magyarországi szocialista szervezetet. A lassalleánusok igyekeztek megnyerni maguknak az önszegély elvét követőket, és sikerrel is jártak, mert néhány hónap múlva a Buda-Pesti Munkásegylet feloszlott.

A hatvanas évek végén kialakuló magyar szocialista mozgalom tehát erősen lassalleánus jellegű volt. Résztevői szerint csakis politikai harcot kell folytatni, hiszen a gazdasági szervezkedés a liberális burzsoázia jelszava, amellyel csak félre akarja vezetni a munkásokat. Az Általános Munkásegylet legfontosabb programpontja ennek megfelelően az általános választójog, az egyesülési és a gyülekezési szabadság kivívása volt. Maga az egylet tulajdonképpen csak 1869-ben kezdett működni, miután a kormány jóváhagyta az alapszabályzatát. Vezetői – elsősorban Ihrlinger Antal és Kretovics József – szövetséget kerestek a függetlenségi „szélbállal”, amely ellenezte a kiegyezést és az Andrassy-kormány politikáját. Itt tevékenykedett az agg Táncsics Mihály is, akit az 1869-es választásokon képviselővé választottak. Táncsics örömmel fogadta az Általános Munkásegylet vezetőségének közeledési kísérletét. Belépett a munkásegyletbe is, melynek 1869 júliusában elnökévé választották. 1869. január 3-án indított *Arany Trombita* című lapját júliusban az egylet rendelkezésére bocsátotta.

Még ezt megelőzően, 1869 tavaszán lépett kapcsolatba az Általános Munkásegylettel a fővárosban tanulmányait végző *Politzer Zsigmond*.⁵ 1852. március 27-én a Vas megyei Kiscellben született, ahol édesapjának, Politzer Józsefnek kis dohányboltja volt. Ott járt elemi iskolába, majd apja korai halála után (1862) édesanyja nagykanizsai rokonai vették magukhoz, és gimnáziumba már oda járt. Mivel gyámjával nem volt jó a viszonya, megszökött és a fővárosba költözött, ahol folytatta középiskolai tanulmányait. A létfenntartáshoz szükséges pénzt óraadással kereste meg. Hamarosan kapcsolatba került olyan diákokkal, értelmiségi fiatalokkal, munkásokkal, akik megismertették a szocialista esz-

⁴ Lásd S. VINCZE Edit: *Az útkeresés évtizedei. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1868–1918*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1977. 161–229.; ERÉNYI TIBOR–KENDE JÁNOS–VARGA LAJOS: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1848–1919*. Politikatörténeti Intézet, Budapest, 1990. 15–29.; ERÉNYI TIBOR: Az előzmények: küzdelem a munkáspártért. *Múltunk*, 1990/3. 9–24.

⁵ Életrajzát lásd H. KOHUT Mária: Politzer (Csapó) Zsigmond. *Párttörténeti Közlemények*, 1963/1. 165–177.

mékkal, és velük egyre többet járt különböző gyűlésekre, összejövetelekre. Az 1900-ban, már párizsi tartózkodása alatt Julius Motteler kérésére megírt visszaemlékezésében egyes szám harmadik személyben röviden így vallott magáról: „Politzer Zsigmond Magyarországon, Vas megyében a celli járásban született 1852-ben. Apját korán elveszítette és egy hencegő, gazdag gyám keze alá került, aki a tehetséges, tanulni vágyó fiú minden szellemi törekvését erőszakosan el akarta nyomni. Alig 14 évesen gyámja – kivel nyíltan szakított, és akit ellenségének tekintett – akarata ellenére Pestre ment, hogy a reáliskolában tanuljon. Az iskolai tanulásból fennmaradt szabad idejét létfenntartására kellett felhasználnia. Szabad étkezés, óraadás, tanulás és buzgó olvasás, ez volt röviden a fiú élete, kinek zsenge korában meg kellett ismernie a létért való küzdelem minden nehézségét. Nem csoda, hogy a szocialista eszmék később a fiatallemnél termékeny talajra találtak. Szenvedéllyel vetette bele magát a mozgalomba, tanulmányainak elhanyagolása nélkül. Az Általános Munkásegyletben sokáig működött irodavezetőként. A szocialista rovatot vezette az öreg, negyvennyolcas Tánacsics által kiadott *Arany Trombita* folyóiratnál.”⁶

Arról, hogyan került a laphoz, így írt az 1877–1878-ban, Münchenben készült *A magyarországi munkásmozgalom történetéhez* című tanulmányában: „...megbízta munkatársként Politzer Zsigmondot, egy szocialista érzelmű fiatal egyetemi hallgatót. Politzer ebben az időben az Általános Munkásegyletben a magyar jegyző (fizetés nélküli) állását töltötte be. Politzer – mint magyar szónok – már előzőleg sikerekkel szerepelt nyilvános gyűléseken, és az akkor még nagyon fiatal egyetemi hallgatótól – alig 17 éves volt – elvárták, hogy mint szocialista újságíró is sikerrel dolgozzék, minthogy a vidékről származó fiatalember tökéletesen beszélt a nép nyelvét.”⁷

Az Általános Munkásegylet lapjaként az *Arany Trombita* rendszeresen beszámolt a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom eseményeiről. Hirdetéseket közölt és jelentős propagandatevékenységet folytatott. Politzer első írásai is itt jelentek meg, melyekben lassaléanus nézetek kispolgári demokratikus követelésekkel ötvöződtek, de már az I. Inter-

⁶ Politzer Zsigmond és a müncheni mozgalom. Közli: KOZÁRY Andrea. Uo. 1986/4. 122–123.

⁷ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* (a továbbiakban MMTVD). I. k. Összeállította: ERÉNYI Tibor. Szikra, 1951. 57. – Politzer mindkét visszaemlékezése, melyeket a későbbiekben többször használunk forrásként, értékes ismereteket nyújt életéről, törekvéseiről, felfogásáról, gondolkodásáról. A szerző saját szerepét kissé előtérbe helyezi, tevékenységét némileg túlbecsüli, ami a memoár műfaji jellegéből és a „megszépitő messzeségből” következik.

nacionálé marxista eszméinek hatása is érződik rajtuk. Ő szerkesztette az *Ipar* című rovatot, ő írta az *Egyleti hírek* és a *Tudósítások* nagy részét is. Háromrészes cikksorozatában⁸ népszerűen, érthetően elmagyarázta a munkásosztály tőkés rendszerben elfoglalt helyzetét, a tőke, a profit, a kizsákmányolás lényegét. A szövetkezetekkel kapcsolatos nézetei azonban már eltérnek Lassalle-étől. Ezt írta: „A szövetkezeti munkát ahhoz, hogy a dolgozó tömegeket megmenthesse, nemzeti méretűvé kell fejleszteni.”⁹

Egy másik cikkében rámutatott arra, hogy a gazdasági és a politikai harc elválaszthatatlan: „A teljes politikai egyenjogúság nélkül is nyerhetünk néhány kegy falatot ugyan, de evvel mi nem elégszünk meg.”¹⁰ A szociáldemokrata mozgalom fő feladatát a munkások műveltségének fejlesztésében, a sikeres felvilágosítómunkában látta: „Sokan azzal hittegetik a népet, hogy megkapnak mindent: van szabadság, egyenlőség és testvériség. Ezek azt hiszik, vagy legalább azt hitetik el, hogy a nemesség még fennlévő előjoga eltörlése elég volna az egyenlőség helyreállítására. Pedig ha csakugyan egyenlőséget akarnak, akkor nemcsak az uralkodó osztály kiváltságait kell megszüntetni, hanem egyáltalán minden úrhatnáságnak elejét kell venni; ily szellemben fogta fel a »társadalmi demokrata párt« az egyenlőség eszméjét; míg azok a szabadelvű »urak« az egyenlőséget csak félig-meddig akarják létesíteni [...] felforgatónak nevezik azt, ki a teljes egyenlőség eszménye mellett harcol, holott ezen mostani rend nem más, mint felforgatott természeti rend, tehát azok, kiket szabad és igazságot hordó eszmék miatt felforgatónak szoktak nevezni, azok akarják tulajdonképpen a rendet visszaállítani [...] Tehát a természeti rend visszahelyezését tűzte ki magának a »társadalmi demokrata párt«, és eszközéül nem a durva erőt, hanem a műveltséget, a felvilágosítást választja.”¹¹

1869. július 10-én megalakult az 1870-es években sikeresen tevékenykedő Óbudai Általános Munkásegylet. Megteremtésében Táncsics és Sassy Árpád mellett Politzer is közreműködött. Népgyűléseket szervezett, előadásokat tartott, bekapcsolódott a munkásoktatásba, és számtanra, mértanra tanította a munkásokat. Gyűjtéseket kezdeményezett a sztrájkolóknak megsegítésére. (1869 nyarán a fővárosban több sztrájk tört ki; a munkások magasabb béreket és lakásviszonyaik javítását követelték.) Az Általános Munkásegylet lassanként szakított a gazdasági küz-

⁸ Arany Trombita, 1869. július 3., 10., 31.

⁹ Uo. 1869. július 17., 24. Szabad ipar.

¹⁰ Uo. A munkások ügyében.

¹¹ Uo. 1869. július 31.

delmek lebecsülésével, és vezetői egyre inkább az Internacionálé irányvonalával értettek egyet, amely szerint a munkásság mindennapi követeléseiert folytatott gazdasági küzdelmet nem szabad lebecsülni, melléles problémaként kezelni.

1869 augusztusában Horn Ede vezetésével megalakult a Pest-Budai Munkásképző Egylet, mely az önszegélyezés elvén alapult, és azokat a munkásokat tömörítette, akik a gazdasági követelések elhanyagolása miatt szembefordultak az Általános Munkásegylettel. Mindkét munkásszervezet magának akarta megnyerni a munkásokat, több nyilvános munkásgyűlésen pécézték ki egymás hibáit. Az új egylet tevékenységét nagymértékben segítette Farkas Károly csatlakozása, aki már 1869 óta tagja volt az I. Internacionálénak. „Nem sokkal az egylet megalapítása után a szocialisták megsemmisítették a Horn által becsempészett burzsoá literátusokat, és szocialista vizek felé eveztek. A Németországban kifejlődött eisenachi irányzat alátámasztotta az új munkásképző egylet létjogosultságát”¹² – írta Politzer.

A Munkásképző Egylet mindenekelőtt a munkások gazdasági mozgalmait ösztönözte, támogatta, és ennek értelmében állást foglalt a sztrájkoknak mint önvédelmi eszköznek a jogosultsága mellett. Farkas Károly kezdeményezésére 1869 októberében létrehozták az Általános Munkás Betegségélyező és Rokkant Pénztárt, a magyarországi munkásság első szociális intézményét. „A kormány által 1869. október 22-én 6658. sz. a. [szám alatt] megerősített alapszabályok alapján megalakult Pest-Budai Munkásképző Egylet alapította az Általános Beteg és Rokkant Pénztárt. Alapszabályait az akkori belügyminiszter, Rajner Pál úr 1870. február 26-án 747. sz. a. jóváhagyta, és az egyletet 1870. április 30-én megalapították” – írta Farkas Károly 1885-ben készült jelentésében, amelyből kitűnik, hogy a kezdeti időszakban a pénztár nem volt önálló intézmény, hanem szervezetileg a Pest-Budai Munkásképző Egylet része.

1869 nyarán és őszén tehát megélnékült az egyleti élet, s ez hatott a közvéleményre is. Politzer erről így írt: „A szabad ég alatt megtartott népgyűlések általános figyelmet keltettek, és a napi sajtó első ízben szakított nemtörődöm, agyonhallgató módszerével, amellyel eddig az újra felbukkant szocialista mozgalmat figyelte.”¹³

A rendőrség sem maradt tétlen, egymást érték a házkutatások, előállítások, letartóztatások; így Sassy Árpádot, az *Arany Trombita* szerkesztőjét felség sértés miatt fogházbüntetésre ítélték. Az anyagi nehézségek

¹² MMTVD I. k. 60.

¹³ Uo. 59.

mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy a lap 1869 decembere után már nem jelenhetett meg.

Mindezek ellenére – vagy éppen ezért – a két egyesület munkájába egyre többen kapcsolódtak be, köztük az 1844-ben Baden-Württemberg Thalheim nevű városkájában született *Külföldi Viktor*. Édesapjáról csak annyit tudunk, hogy Mayernek hívták. Szüleit korán elvesztette, és egy Rubcsics nevű, magyarországi származású szerb tisztviselő fogadta örökbe. Névváltoztatásának körülményeiről a *Népszava* 1877. június végén részletes felvilágosítást adott: „2 éves korában szüleivel (Mayer) Magyarországra jött, s miután szülei itt pár hónap múltán elhaltak, Rubcsics József nevű hivatalnokhoz nevelésbe jött, ki mint a fiú azontúli nevelője, vele nevét is viseltette. Így jött, hogy Külföldi valódi nevét soha nem viselte, nevelőatyját pedig megtartotta Rubcsics úr haláláig (1866), mely időben a magyar érzelműek között éppen a névmagyarosítás nagyban virágzott; ezen nemzeti áramlat a mi társunkat is (ki akkoriban még heves 48-as volt) arra indította, hogy érzületének megfelelően, magyaros hangzású nevet felvegyen.” Nevelőszüleinél tanult meg magyarul, amikor rövid ideig Magyarországon tartózkodtak. Iskoláit Baden-Württemberg tartományban végezte. Eredetileg papnak készült, de – ahogy unokája, Hegenauer Győző 1932. augusztus 29-én visszaemlékezett – „...megunva a papi életet, leveti a reverendát”.¹⁴ Az 1860-as évek közepén költözött végleg Magyarországra és a gróf Karácsony családnál lett nevelő, majd miután nem kapta meg az igazságügy-minisztérium által meghirdetett állást, amelyet megpályázott, az 1854-ben indult német nyelvű napilap, a *Pester Lloyd* korrektora lett.

Sokoldalúan képzett, művelt ember volt, jó publicisztikai, irodalmi készséggel és agitátori képességgel. A *Magyar Újság*, amely 1872. április 24-i és május 2-i számaiban tudósított az úgynevezett hűtlenségi per tárgyalásáról, így jellemezte: „Vádlott 28 éves, intelligens alak, kellemes külsővel. Magatartása, valamint ruházatának sajátossága arra látszának mutatni, hogy valaha jobb napokat látott. Bizonyos súlyt fektet azon feleletre, melyet az elnöknek a »mily vallású« kérdésre ad, s melyre »felekezet nélküli«-vel felel. Foglalkozására nézve a *Pester Lloyd* korrektora volt, nőtlen és vagyonatlan.” Nyelvismeretéről ugyancsak a *Magyar Újság* tudósításából kapunk információt: „minden tájszólásával bírja a magyar, a német, a horvát és a szerb nyelvet, tanulta pedig a francia, az olasz, latin és a görög nyelveket.”¹⁵

¹⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 721. f. Révész Mihály gyűjteménye.

¹⁵ MMTVD I. k. 211., 213.

Életrajzának első összeállítója, Révész Mihály „nagy temperamentumú, vezérkedni vágyó” embernek ábrázolta, akinek már ifjúkori álma volt, hogy valaha a forradalmi nép élére kerüljön.¹⁶ 1869 végén csatlakozott az Általános Munkássegylethez. Ezt a lépést a későbbiekben, az 1870-es évek második felében bírálói és ellenfelei, elsősorban Frankel Leó – alaptalanul és igazságtalanul – tudatosan zavart keltőnek tekintették, tevékenységét károsnak, őt magát pedig kalandorpolitikusként tartották. Nem tudjuk, hogy eleinte milyen feladatai voltak az egyletben. Neve először akkor bukkant fel a korabeli forrásokban, amikor 1870 elején sürgetően és egyre több oldalról merült fel egy munkásújság alapításának igénye: „...elérkezett 1870 februárja. Az óbudai lassalleánusok, akik a fővárosiakkal állandó összeköttetésben voltak, és időközben tekintélyes frakcióvá fejlődtek, ki akartak adni egy magyar nyelvű szocialista újságot. Ha Óbuda községnek lett volna nyomdája, akkor az egylet élén álló Zágonyi tanító bizonyára egy pillanatig sem habozott volna a kívánt újság megalapításával. Azonban egy másik vállalkozó kedvű egyén jelent meg a színhelyen. Külföldi Viktor, a *Pester Lloyd* egyik korrektora, egyetemi képzettségű ember, saját szakállára vállalkozott arra, hogy lapot alapít. Külföldi ugyan tagja volt a lassalleanus Általános Munkássegyletnek, de eddig még kiemelkedő módon nem dolgozott a mozgalomban. Szvoboda Lajos tanítójelölt és Politzer Zsigmond csatlakoztak Külföldihez. Az újságkiadói vállalkozás tulajdonosa Külföldi volt, aki magára vállalta az üzlettel járó kockázatot.”¹⁷

Schulhof Géza, az Általános Munkássegylet jogtanácsosa, a munkásmozgalom történetének kortárs krónikása, a Zágonyi-féle kísérletekről nem írt. Az 1870. februári események kapcsán viszont kiemelte: „Ez időtől kezdve az Általános Munkássegylet kebelében vasárnaponként agitatorikus gyűléseket tartottak, amelyeken a szocializmusról beszéltek [...] Egy pár »fejmunkás«, többnyire fiatal tanuló is akadt, akik a szocializmushoz csatlakoztak. Végre elhatározták, hogy egy szocialista közlönyt létesítenek.”¹⁸

Az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején nagyon kevés volt az olyan tehetséges értelmiségi, aki ambíciói kielégítését éppen a szocialista mozgalomban kereste volna. Talán ezzel is magyarázható, hogy a ko-

¹⁶ *Népszava*, 1911. december 24.; *Az Ifjúmunkás*, 1912. október 1.

¹⁷ MMTVD I. k. 60.

¹⁸ DOMBÓVÁRI SCHULHOF Géza: *A munkásmozgalom keletkezése Magyarországon*. Budapest, 1895. 27. A „fejmunkás” kifejezéssel azt a néhány szocialista értelmű értelmiségit illették, akik az Általános Munkássegylet megalakulása utáni időkből valamilyen módon részt vettek az egylet munkájában.

rabeli tudósítások, visszaemlékezések és történeti feldolgozások kiemelik és többnyire pozitívan értékelik Külföldi, Szvoboda és Politzer tevékenységét.

A három „fejmkász” 1870. március elején látott hozzá az előkészületekhez. Külföldi az újság megjelenését előfizetési felhívás szétküldésével jelentette be. *Március 15-i szózat* címmel körlevelet küldött a fővárosi és a vidéki munkásszervezeteknek, sőt azoknak a munkásmozgalommal rokonszenvező kispolgároknak, kisüzem-tulajdonosoknak is, akiknek a nevét a szerkesztőség már az *Arany Trombita* szerzői, olvasói gárdájából ismerte. 1870. március 15-én Külföldi Viktor „pesti lakos” bejelentette az első magyarországi szocialista közlöny alapítását Pest szabad királyi város főpolgármesterének. „Alulírott egy, a munkások társadalmi és társulati érdekeinek képviselésére, valamint a munkások és szellemi tehetségeinek fejlesztésére irányzott szakközlönyt indít magyar és német kiadásban e cím alatt: *Általános Munkás Újság*. Heti közlöny társadalmi munkásérdek, társulás, ipar, oktatás és mulattatás számára...”¹⁹

Az *Általános Munkás Újság* és testvér lapja, az *Allgemeine Arbeiter Zeitung* 1870. április 3-án látott napvilágot nyolc oldal terjedelemben, *A magyarországi munkáspárt központi közlönye* alcímmel. Ez az alcím ugyan még minden realitást nélkülözött, hiszen munkáspárt még nem létezett Magyarországon, de reményt keltett aziránt, hogy e lapok is elősegítik egy egységes munkáspárt létrejöttét. Fő feladatuk a különféle szervezetek tevékenységének összehangolása volt.

„Az újságok több irányba serkentőleg hatottak és új szocialista egyleteket hívtak létre [...] A két újság vitte keresztül, hogy a Pesten lévő munkásszakegyletek [...] közeledtek az Általános Munkásegylet”²⁰ – írta Politzer.

1870 tavaszán napirendre is került a két munkásszervezet egyesülésének kérdése, a tárgyalások azonban egyelőre nem vezettek eredményre. A sikertelenség egyik oka az ismert Táncsics-féle emlékirat volt, amelyben 300 000 forint segílyt kért a kormánytól az Általános Munkásegyletnek.

„E két lap is hozzájárult ahhoz, hogy az öreg Táncsics veszített népszerűségéből és lemondott az Általános Munkásegylet elnökségéről [...] *A Munkás Újság* talán túllőtt a célon, amikor az agg forradalmárt meggyanúsította azzal, hogy a kormánnyal egyetértésben dolgozik, de ellen-

¹⁹ S. VINCZE Edit: *Az útkeresés évtizedei*. I. m. 69. – A szerkesztőség címe és Külföldi Viktornak a beadványon feltüntetett címe azonos.

²⁰ MMTVD I. k. 61–62.

zékieskedése elvi álláspontból teljesen jogosult volt”²¹ – ismerte el Politzer.

Az *Általános Munkás Újságban* 1870. május 22-én megjelent az emlékirat teljes szövege, a lap utolsó számában, június 25-én pedig a kemény bíráló, illetve gyanúsítás. Többek között ezt írta a szerkesztőség: „Nekünk közönyös, akár Péter, akár Pál az, ki suttyomban az »összes magyarországi munkások nevében« trafikál a kormánnyal, s így a munkásosztály bizalmával rútul visszaél – mi az ilyen eljárást felderítjük, mert kötelességünk is.”²² A cikk bírálta Táncsics magyárosító elképzeléseit, naiv nézeteit, és nyíltan követelte a leváltását.

A magyar és a német nyelvű lap többé-kevésbé hasonló, de mégsem azonos tartalommal jelent meg. Egyforma volt a két lap rovatbeosztása: vezércikk, két-három hasábos elvi cikk, amely a szocialista tanításokat magyarázta, a szervezkedéssel vagy a munkásosztály helyzetével foglalkozott, többnyire a szerző nevének feltüntetésével. Azonosak a rovatok: *Munkásmozgalom*, *Sztrájk*, *Szervezkedés*, *Munkás- és népgyűlések* címmel a hazai és a külföldi munkások politikai és gazdasági harcairól, a szervezkedés előrehaladásáról, nyilvános vagy zártkörű egyletiválasztmányi ülésekről tudósítottak. Az iparról, a kereskedelemről és a technika fejlődéséről indított rovat inkább a kisiparosoknak szólt. A *Különfélék* vegyes tartalmú hasábjá mellett a *Népszava* rovat volt a jelentősebb, amely a fővárosból és vidékről beküldött leveleket és panaszokat közölte. A *Levelezés* a külföldről érkező leveleket tette közzé. A *Tárca* szépirodalmi alkotásokat, verseket, munkásdalokat közölt. A lapok írógárdája – és így a cikkek tartalma is – rendkívül vegyes volt, hiszen Külföldi Viktor úgy gondolta, hogy egy munkáspártnak minden haladó munkást és kisembert tömörítenie kell.

Az *Általános Munkás Újság* elvi beköszöntője a következő feladatot állítja a munkáslapok elé: „Világosítsák fel a proletárokat, hogy munkájuk teljes értékét követelni joguk van, hogy a munka és tőke közti ellentétnek mindinkább meg kell szűnnie, és a tőkének a munka eszközévé kell lennie.”²³

Az újság irányvonalát politikamentesség, a politikai jogokért folyó harc megkerülése jellemezte. Egy hamburgi olvasói levél így kritizált: „Hiányzik belőle a politikai és szociális hatalmi eszköz: az általános,

²¹ Uo.

²² Uo. 118.

²³ *Általános Munkás Újság*, 1870. április 3.

egyenlő és közvetlen állami és községi választójog megvalósítására való törekvés.”²⁴

Külföldi Viktor tudatosan vállalta ezt. Mint Johann Philipp Beckernek, az I. Internacionálé genfi központi szekciójának vezetőjének írta, „az Allgemeine Arbeiter Zeitung az Internacionálé programját követi, bár annak csak szociális oldalát, és amennyiben törvényeink megengedik. Amint letesszük az 5000 Ft kauciót [amely feltétele volt annak, hogy a lap napi politikával foglalkozzon], nyíltan és akadálytalanul képviselhetjük a teljes szocialista köztársasági programot. De milyen messze vagyunk még ettől!”²⁵ Külföldi ebben a levélrészletben a sajtótörvényre utal, amelynek értelmében a kaució nélkül megjelenő lapok nem foglalkozhattak napi politikával. Ettől függetlenül, az 1870. április 24-én megjelent *Sorakozzunk* című szerkesztőségi cikk világosan és egyértelműen fogalmaz: „Minek nekünk, magyarországi munkásoknak politika most? Kinek javára űzünk politikát, mikor az egyletek még nincsenek rendezve, mikor a munkástömegek nincsenek még szervezve?”

A szervezkedésről, a pártról, az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesüléséről szóló cikkek általában Külföldi Viktor tollából származtak, vagy aláírás nélkül, szerkesztőségi cikként jelentek meg.

Az *Általános Munkás Újság* 1870. június 12-i számában a korábbi nagy tervek sikertelensége miatt szomorúan és lemondóan írt: „...irodalmi vállalatunknak, mint minden, valamely párt érdekeit és elveit képviselő lapnál, fő kellék az, hogy a párt által a lapnak anyagi alapja biztosíttassék.”²⁶ Legcélszerűbb módja ennek az leendett, ha sikerülhetett volna a lapnak a párt tulajdonába való áttételét keresztülvinni. Ámde, fájdalom, ez nem sikerült – a lap jövedelme pedig annak költségeihez képest oly aránytalanságot mutat fel, hogy az első hónap lefolyása előtt is már be kellett volna szüntetnünk további megjelenését.” Az, hogy az *Általános Munkás Újság* június 25-ig, az *Allgemeine Arbeiter Zeitung* pedig július 17-ig mégis megjelent, majdnem egyedül és kizárólagosan Külföldi Viktor nagy anyagi áldozatának volt köszönhető. 1870. június 19-én Beckernek részletesen beszámol a lapok kiadása körüli nehézségekről: „Pártlapunkból már láthatta, milyen sikerek koronázták az agitációt, de ez a hatás csak úgy lehetett maradandó, hogy a lap német és magyar nyelven jelent meg – az utóbbi azonban, az *Általános Munkás*

²⁴ *Allgemeine Arbeiter Zeitung*, 1870. május 1.

²⁵ Külföldi Viktor levelei az I. Internacionálé genfi szekciójához. Közli: KOZÁRY Andrea. *Párttörténeti Közlemények*, 1985/3. 220.

²⁶ A „párt” itt utalás az Általános Munkásegyletre.

Újság egyelőre kénytelen búcsút mondani az életnek, mert az előállítási költségek és a bevétel között akkora a különbség, hogy hozzájárulásom legalább egy évre pénzügyileg tönkretett. Csupán fizetésemből élek, és képtelen vagyok a párt érdekében több áldozathozatalra. Amint lesz a magyar lapnak 1000 előfizetője, újra meg fog jelenni. A párt túl gyenge ahhoz, hogy szaklapot, akárcsak negyed ívnyi terjedelemben, fenntartsón. Én mélyen belesüllyedtem az adóságokba, hogy a szocialista mozgalmat megindítsam – de néhány vezető személyiséget annyira eltölt a »kötelesség« és »igazság«, hogy nem restelltek mintegy 1000 példányt egyes számokból eladatni és azok árát a saját zsebükbe csúsztatták – míg nekem a nyomdászok fejemre döntik a házat, mintha kapitalista volnék, aki bírja a terhet. A most haldokló magyar lap, fennállásának első negyedévében, 500 osztrák forintot hagy hátra, míg a német lap adóssága 300 forint. El tudja képzelni, milyen mélyen érint engem ez a veszteség, és milyen zavaróan hat a mozgalom fejlődésére, továbbá milyen káros hatással van ez a helyzet a párt tekintélyére Magyarországon! Ahogy minden jeltől következtetni tudok, a német lap is halódik. Ha Stájerországból és Alsó-Magyarországból [Unter Ungarn!] nem kapott volna annyi támogatást, már régen kimúlt volna, hiszen központi egyesületeink hihetetlenül lagymatagok. És milyen sok »tisztátalan kéz és lelkiismeret«! A megszűnő magyar hetilap helyére szándékozom (másfél ívnyi) havi lapot indítani a *Vorbote* példájára, *Köztársaság* címmel, amely politikával, társadalommal és tudománnyal foglalkozna, saját szerkesztésem alatt, de ezt csak akkor teszem, ha a párt biztosítja a fennmaradását. Megégett gyerek fél a tűztől.”²⁷ Külföldi újabb lapalapítási terve nem vált valóra, sőt az *Allgemeine Arbeiter Zeitung* kiadását is kénytelen volt leállítani.²⁸

Külföldi a lapok megszűnése után nem távolodott el a munkásmozgalomtól. Felszabadult idejét arra használta, hogy intenzívebben részt vállaljon az Általános Munkássegylet tevékenységéből, és hamarosan az egylet alelnökévé választották.

1870 nyarán már mindkét munkássegylet tevékenységére erősen hatott az I. Internacionálé, és a lassalleánus nézetek háttérbe szorultak. Az Andrássy-kormány azonban reális veszélyként értékelte a két egylet működését, egyesülési törekvéseit és elsősorban az Internacionáléval kiépített egyre szorosabb kapcsolatait. Aggodalmát csak növelte az *Általános*

²⁷ Külföldi Viktor levelei... I. m. 220.

²⁸ *Allgemeine Arbeiter Zeitung*, 1870. július 17.

Munkás Újság cikkeinek hangvétele. A lap rendszeresen közölte az Internacionálé kiáltványait és felhívásait. Különösen a Munkásképző Egylet működése látszott veszélyesnek, ezért 1870 decemberében a belügyminiszter fel is oszlatta.

Az Általános Munkásegylet ebben az időben egyre jobban szorgalmazta az együttműködést a különböző szakmai egyletekkel. „Az úgynevezett szakegyletek egymás után csatlakoztak mint központi szekciók, és a központ pénztárába meghatározott kvótát fizettek be”²⁹ – írta Politzer Zsigmond. Külföldi kezdeményezésére az Általános Munkásegyletben külön szakosztályt hoztak létre az értelmiségieknek: a „szellemi munkások szakosztályát”. „Ez az osztály vállalkozott a közhasznú előadások rendezésére, az oktatás szabályozására, s távolabbi célként kitűzte maga elé az agrárviszonyok, a földbirtokkérdés tanulmányozását és magyarnyelvű szocialista könyvek kiadását.”³⁰ Sikerült elérni, hogy a szakosztály tagjai egyúttal az egyleti tanács tagjai is legyenek. 1870 őszén a kormány szélsőbaloldali ellenzéke, a 48-as párt kapcsolatot keresett és talált az Általános Munkásegylet két vezetőjei tagjával, Külföldivel és Ihrlingerrel, és a decemberben közösen rendezett népgyűlésen a francia köztársasági kormányt támogatták a francia munkásmozgalommal szemben. Ez az akció az I. Internacionálé iránymutatásaival zajlott le, s Magyarországon is felvetette a Németországban és Franciaországban már korábban napirendre került problémát, a munkásmozgalom és a polgári progresszió kapcsolatát.

Külföldi Viktor, miután levelezés útján egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait az Internacionálé genfi szekciójával, később módosította álláspontját: úgy vélte, hogy a polgárság haladó szárnyának törekvései nem azonosak a munkások célkitűzéseivel. Farkas Károlynak (akivel Külföldinek – finoman szólva – nem volt felhőtlen a kapcsolata) a *Vorbote*-ban közölt levele a szélsőballal kapcsolatos tapasztalatokat így összegezte: „A velük való közvetlen érintkezésünk bebizonyította, hogy a munkásmozgalomról teljesen hamis elképzelések vannak.”³¹ Farkas Károly tehát határozottan elítélt mindenféle kapcsolatot a 48-as párttal, és mint az Internacionálé tagja és egyik magyarországi főmegbízottja, teljesen annak irányvonalát követte. Külföldi nem osztotta mindenben Farkas nézeteit, külön vette fel és tartotta a kapcsolatot az Internacionáléval. Beckerhez írt 1870. december 9-i levelében tőle kérte felvételét: „Ha

²⁹ MMTVD I. k. 36.

³⁰ Uo.

³¹ *Der Vorbote*, 1871. május 5. Idézi: S. Vincze Edit: *Az útkeresés évtizedei*. I. m. 52.

szívünket szilárd meggyőződés hevíti, nincs szükség külső jelekre, mégis régen szükségesnek látom, hogy Öntől, mint a központi szekció főnökétől kérjek tagsági jegyet az Internacionáléhoz való tartozásom igazolására. A korszakalkotó ügyszökhöz járuljak hozzá én is néhány garassal. Kérem, vegyen fel engem január 1-től a Nemzetközi Munkás Szövetségbe rendes tagnak. Igyekezni fogok minden erkölcsi és anyagi kötelezettségemnek állandóan és bátran, áldozatra készen és önzetlenül, mint eddig, úgy a jövőben is eleget tenni, legjobb tudásom szerint.”³²

Ugyanebből a levélből győződhetünk meg arról, hogy Farkas Károllyal szinte személyeskedésig fajuló vitái voltak, emellett határozott lépéseket tett Farkas lejárására, illetve lehetetlenné tételére a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban. „Pesten a szociáldemokrata Általános Munkásegylet tegnap megtartott tanácsulése az én javaslatomra határozatot hozott Farkas Károly, az Internacionálé tagja ellen, aki többrendbeli csalást, szélhámoskodást követett el, valamint a mozgalomra, különösen az itteni viszonyok közötti konszolidációjára nézve káros tevékenységet folytatott, a háttérben önző módon a két nagy egyesület küszöbönálló egyesülését megbotránkozató viselkedésével akadályozta. A határozat Farkas Károlyt egyesületeinkből örök időre száműzte, a szociáldemokrata párttagságból mint párttagot kizárta, és megbízta a választmányt, hogy ezt a határozatot a Genfben székelő szociáldemokrata Internacionálé szekciójának hivatalosan tudomására hozza. Ezt a megbízást jelen soraimmal mindenekelőtt Önnel közlöm. (Mellékesen megjegyezve, Farkas nekem is tartozik április óta az eladott lapok után 30 Ft-tal, amiből [olvashatatlan] Ft-ot elengedtem, de egy krajcár törlesztést sem kaptam.) Továbbá elhatározta a tanácsulás, hogy az egyesület lehetőleg 1871. január 1-től német–magyar hivatalos lapot ad ki, a mostani *Proletarier*hez hasonló formában. Lehet, hogy a címe az én javaslatomra *Der Hammer [A Kalapács]* lesz. Még bizonytalan, ki lesz a szerkesztője. Kaució (5000 Ft) hiánya miatt a lap csak szociális érdekeket fog képviselni.”³³ A Külföldi által említett lap kiadására nem került sor, noha az Általános Munkásegylet tevékenysége 1871 januárjától fellendült. Ekkor alakultak meg az egyleti osztályok (például a fejmunkások osztálya, az oktatási, könyvtári stb. osztály is). Január 22-én rendkívüli egyleti közgyűlést tartottak, ahol – többek között – ismételten felvetődött a magyar és a német nyelvű lap megindításának ügye. Az egylet pénzügyi

³² Külföldi Viktor levelei... I. m. 222.

³³ Uo. 221.

gondjai is megszűntek. „Az Általános Munkásegylet anyagi viszonyai olyan jók voltak, mint még soha”³⁴ – így a közgyűlésen hozott határozat értelmében 1871. február 5-én *Testvériség (Brüderlichkeit)* címmel megjelenhetett az Általános Munkásegylet első hivatalos orgánuma. A lapot Politzer Zsigmond szerkesztette, és munkatársai közé tartozott Külföldi Viktor is.

Politzer a tanulmányában a két lapról így emlékezett meg: „...az Általános Munkásegylet 1871 februárjában két kis hetilapocskát adott ki nyolcadrét formában, melynek szerkesztője Politzer Zsigmond volt. A *Testvériség* és a *Brüderlichkeit* – ez volt a két miniatűr lapocska címe – mindössze negyedévig tengette életét. De mindkét újság, bármilyen parányi is volt alakjuk, részesült abban a megtiszteltetésben, hogy a radikális *Magyar Újság* »véresszájú izgatónak« nevezte mindkettőt, míg a *Neue Freie Presse* kijelentette, hogy ezek a lapok olyan vakmerőek és úgy uszítanak, amire még nem volt példa Ausztria–Magyarországon.”³⁵

Valóban, Politzer radikalizmusa, köztársasági érzelmei gyakran érzékelhetők a sajtótörvény korláta miatt visszafogott hangú soraiból. Az Általános Munkásegylet vezetői éppen emiatt nem is fogadták osztatlan lelkesedéssel és egyetértéssel szerkesztői megbízatását. Irlinger Antal alelnök az 1872-es hűtlenségi perben tett, a nyilvánosság előtt elhangzott vallomásában is elhatárolta magát a *Testvériségtől* és annak szerkesztőjétől. Vallomásában hangsúlyozta, hogy „ő e lap irányára ellen már eleve tiltakozott, amidőn Politzer tétetett volt annak szerkesztőjévé”.³⁶

Politzer Ferdinand Lassalle életét és munkásságát bemutató cikksorozattal indította a lapot, majd megkezdte Lassalle munkásprogramjának közlését is. (*Testvériség*, február 5., 12., március 26., április 2., illetve március 12., 19., 26.) A február 25-i számban tudósítás jelent meg a munkásegylet februári 19-i választmányi üléséről. Itt tárgyalták meg Strausz Antal elnök segélykérési ügyét, akiről közben kiderült, hogy a kormány embere, és ezért kizárták az egyletből és az Internacionáléból. „Strausz elnökről kiderült, hogy az itteni kormány zsoldosa. Az előző elnököt, Táncsics Mihályt megbuktattam, mert azt akarta, hogy a párt a kormány lekötélezettje legyen, és most már az »édes« Strausznak is buknia kellett [...], mert a párt árulása az én szememben főben járó vétek” – írta Külföldi Viktor az Internacionálé központi bizottságához

³⁴ MMTVD I. k. 63.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 220.

Genfben, 1871. február 17-én.³⁷ Ezen az ülésen hangzott el Politzer kijelentése: „Egy Ferenc József nevű úr az osztrák–magyar államban létezik, ezt nem tagadhatjuk, de mint valami felsőbb lényt ne tekintsük.”³⁸ (Ézért a kijelentéséért, ami a *Testvériség*ben is megjelent, indítottak a későbbiekben eljárást ellene, és ez lett elítélésének alapja.)

A *Testvériség* egyik legtanulságosabb rovata a *Tudnivaló a munkás számára*, amely lexikonszerűen ismertette Lassalle gazdasági tanait.

A lap munkatársai közül kiemelkedik Külföldi Viktor. A február 19-i számban megjelent *A társadalmi demokracia* című cikkében addig szokatlan hangon bírálta a tőkés államot. „A mai állam társadalmi berendezését tekintve nem egyéb, mint egy törvényesen szentesített rablási, gyilkossági és orozási rendszer, melyet az uralkodó osztály saját hasznára és azok kárára alapított, kik által hizlaltatja magát. [...] A szociáldemokracia egyedüli kezesség a társadalom olyképpeni megváltoztatására, hogy a szabadság többé nem lesz frázis, az egyenlőség nem álomkép, és a testvériség eszméje nem mondható többé hazugságnak. Az ily állam megalapítása csak a munkásosztálytól várható.”³⁹

Ugyancsak Külföldi Viktor tollából származik és nézeteiről ad képet a *Testvériség*ben 1871. április 2-án megjelent cikk, *A társadalmi kérdés*. Külföldi itt nyíltan felvetette a forradalom problémáját. „Osztályharc tehát a jelszavunk, melyhez a proletárnak híven ragaszkodnia kell...” A forradalmat azonban elkerülhetőnek tartotta és úgy látta, hogy a harc önmagában elegendő lesz ahhoz, hogy a társadalom elismerje a szocialista eszmék erejét, igazságát és hozzájárjon a szocializmus megvalósításához. „Ezáltal a jelenkor egy világrendítő fordulattól megmentetnék, ti. egy, az ellenszegülésből kimaradhatatlanul folyó nemzetközi társadalmi forradalomtól.”⁴⁰ A *Testvériség* 1871. március 19-én kinyilvánította, hogy a munkásnép érdeke világszerte azonos. A munkások „belátták, hogy nekik nem szabad a nemzetiségi különbségre tekinteni, hanem az idegen országok munkásaival is kell szövetkezniök”. Az internacionalizmus hirdetésével egyidejűleg az egyet lapja ismertette a hazafiság fogalmának szocialista értelmezését is, és abban a vitában, amely az Általános Munkásegyletben folyt – arról, hogy egy külön magyarországi vagy egy egységes birodalmi munkáspártot kell-e létrehozni –, az önálló magyarországi munkáspárt alakítása mellett foglalt állást.

³⁷ Külföldi Viktor levelei... I. m. 223.

³⁸ MMTVD I. k. 170.

³⁹ ERÉNYI TIBOR–KENDE JÁNOS–VARGA LAJOS: i. m. 48.

⁴⁰ Idézi: S. VINCZE Edit: *Az útkeresés évtizedei*. I. m. 55.

A két lap rövid élete alatt tört ki a Párizsi Kommün, amelyet a *Testvériség* lelkesen üdvözölt. Már a március 19-i számban, még a kommün kiáltása előtt megállapította, hogy Franciaországban „a régi társadalom minden mételeyeivel együtt felbomlott, helyébe újat kell alapítani, egészségesebb és igazságosabb viszonyokkal. Íme, Lassalle szavai rövid idő alatt beteljesültek. Már hallom a munkászászlóaljok lépteinek tompa moraját.”

Március 26-án *Az általános munkásállam* létrejöttét ünnepelte a lap, amikor egy párizsi tudósítást közölt: „Éljen a szociál-democrata köztársaság! csak ezen szavak tódulnak ajkaimra és folyhatnak ki tollamból – e percben. Elvtársaink a tegnapi napra, minden kardcsapás nélkül elfoglalták a városházát, amelyen most a veres zászló lobog.” A *Hírek* rovat beszámolt a franciák ösztönző példája nyomán fellendülő fővárosi munkásmegmozdulásokról, sztrájkokról. Politzer – már idézett – tanulmányában ezekről részletesen beszámolt: „1871 tavaszán, amikor az agitáció már nagyobb méreteket öltött, amikor a Párizsi Kommün kisugárzása a magyar munkások könnyen izguló kedélyét is átforrósította, fellépett a gyorsan fejlődő munkásmozgalmak maradhatatlan kísérője, a sztrájk-láz is. Sztrájkba léptek a sörfőzők, a pékek és a szabók. Az utóbbiak sztrájkja annyiban érdekes, mert felkeltette az egész ország érdeklődését. A rendőrhatalóság több sztrájkoló szabólegényt önkényesen letartóztatott. Thaisz Elek urat, aki még ma is városi főkapitány, a rendfenntartás kifogástalan vitézének mondhatjuk.”⁴¹

A rendőrség beavatkozása a gazdasági küzdelmet politikai jellegűvé változtatta. A sztrájk vezetőinek letartóztatása után a munkások politikai tüntetést szerveztek, és követelték az elfogottak szabadon bocsátását. Politzer így folytatta a beszámolót: „...a szabóknak az a gondolata támadt, hogy az országgyűléshez intézett kérésüket egy tömeges kérvénnyel támasztják alá. Május 8-án 3000 ember jelent meg a parlament épülete előtt a Sándor utcában. Addigra már a parlament épületének összes karzatait elfoglalták a szocialisták, hogy szükség esetén belülről egyengessék a kívülről betolakodók útját [...] A malommunkások és a fegyvergyár munkásai a jelre vártak, hogy a színhelyre siessenek [...] A szabók megelégedtek a békés tüntetéssel. Általánosan megcsodált rendben, a tüntetők menetoszlopot alakítottak és négyes sorokban az Országúton, a Kerepesi úton át kivonultak a Gázgyár térre (ma Köztársaság tér), ahol aztán elszéledtek. E tüntetés hatására a magyar fővárosban sokat beszéltek a szociáldemokratakról és a közeledő forradalomról.”⁴²

⁴¹ MMTVD I. k. 64.

⁴² Uo.

A Párizsi Kommün leverése után az Internacionálé kezdeményezésére a szocialista munkások egész Európában tiltakozó tömeggyűléseket szerveztek. 1871. június 11-re a pest-budai munkások is nagygyűlést szerveztek – a rendőrség azonban nem engedélyezte. Ezért úgy döntöttek, hogy csak szűkebb körű „agitációs gyűlést” tartanak, amelyhez nem kellett hatósági engedély. A gyűlésen megemlékeztek a terror áldozatairól, s követelték, hogy a kormány adjon menedékjogot a Franciaországból elüldözötteknek. „Az Általános Munkásegylet helyiségére kitűzték a gyászfátyollal bevont vörös zászlót, és a Terézvárosban legalábbis minden harmadik járókelő gyászjelvényt viselt. Néhány száz szocialista tüntető felvonulása a Városligetbe volt az 1871-es esztendő utolsó nyilvános szocialista tüntetése. Egy nappal később, június 12-én megkezdődtek a tömeges letartóztatások, és ezekkel együtt a hűtlenségi per” – idézte Politzer az Általános Munkásegylet egyik legjelentősebb megmozdulását és annak következményét.⁴³

Június 12-én reggel a kormány valóban megtorló intézkedéseket foganatosított. Letartóztatták a Bécsből érkezett munkásvezetőket, házkutatásokat tartottak a munkásegyletben és a vezetők lakásán, majd megkezdődött a magyar szocialisták előállítására. Elsők között tartóztatták le Politzert, akinek helyzetét az is súlyosbította, hogy februári királyellenes kijelentése nyomán már eljárás folyt ellene hűtlenség miatt. Június 13-án tartóztatták le az Általános Munkásegylet vezetését, tisztségviselőit, tagjait, többek között Essl Andrást, Külföldi Viktort, Ihrlinger Antalt, Hollander Jakabot, Rauchmaul Károlyt, valamint Farkas Károlyt. A házkutatások során több mint kétezer, külföldi szocialistától érkezett levél, kiáltvány, felhívás, újság, ezeken kívül egyleti jelentések, beszámolók, beszédtervezetek kerültek a rendőrség birtokába – egy ládára való bűnjel. Végül 28 munkásvezető ellen emeltek vádat, és folytatták le ellenük a „hűtlenségi pert”. Külföldi és az Internacionálé kapcsolatát bizonyította – a levelezés mellett –, hogy 1871 tavaszán a magyar származású Bachruch Henrik, a párizsi német szekció titkára Pesten tartózkodott és nála lakott. A hűtlenségi per során Bachruch egyik leveléből a következő részletet idézték a tárgyaláson: „Vannak-e tevékeny emberei? Értem, hogy a budai várat és a czitadellát támadnák önök meg, vagy a pesti munkások a kormányt és a reakcionárius bandát szépen felültethetnék. Azonban most csak arra akarom figyelmeztetni, hogy gyorsan szervezkedjenek.”⁴⁴

⁴³ Uo. 66. Lásd S. VINCZE Edit: *A hűtlenségi per 1871–1872*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

⁴⁴ Uo. 211.

Bármennyire szerették volna rábizonyítani Külföldire az államellenes összeesküvést, Bachruch komolytalannak tűnő megjegyzésén kívül erre semmilyen más adatot nem találtak, így kénytelenek voltak őt felmenteni.

Politzer felségsértési ügyét 1871. június 19-én tárgyalta a Királyi Tábla, de a tárgyalást nem folytatták le, hanem összekapcsolták a munkásvezetők elleni perrel. A vádlottak a váci fegyházban töltötték a hosszú – 10 hónapi – vizsgálati időt. A per tárgyalását 1872. április 23-án kezdték meg, április 29-én fejezték be, az ítéletet pedig május 1-jén hirdették ki. Bár a kormány mindent megtett a vádlottak elítélése érdekében, a bíróság felmentette őket a hűtlenség vádja alól, mivel nem sikerült bebizonyítani, hogy összeesküvő hazaárulók. A cél tulajdonképpen a szocialista munkásmozgalom felszámolása volt. Egyedül Politzer Zsigmondot ítélték el a már említett felségsértés miatt.

„Politzer Zsigmond, Külföldi Viktor, Farkas Károly, Ihrlinger Antal, Svoboda Lajos és Essl András az ellenük fölhozott, s az ország közállapota ellen intézett bűnmerenylet által elkövetettnek állított hűtlenség vádja alól ezen bűncselekmény tényálladékának hiányából fölmentettek, s egyszersmind ezen vád iránt elővizsgálatba bevont főntebb elősoroltak ellenében a további bűnfenyítő eljárás megszüntetetik.

Ellenben Politzer Zsigmond, kisczelli születésű, 20 éves, nőtlen, magántanító, az ellene külön vádképpen fölhozott és a királyi felség elleni bűncselekmény által elkövetett hűtlenség bűnében bűnösnek találtatik, s ezért a múlt évi június 23. f. é. hó 29-ig tartott vizsgálati fogságának büntetésül lett beszámításán felül még a jelen ítélet jogerőre emelkedésétől számítandó hat havi börtönnel fenytítettik, s egyszersmind elhasznált s elhasználandó rabtartási költségek megfizetésében elmarasztaltatik”⁴⁵ – szövege az ítélet, amelyet a kúria 1873. január 29-én hagyott jóvá, és március elején hirdetett ki.

Politzer 1873. március 16-án kezdte meg hat hónapos börtönbüntetésének letöltését. A tárgyaláson nem tagadta szocialista nézeteit, s elismerte tevékeny részvételét az egyleti munkában. Vállalta a *Testvériség*ben megjelent cikkek szerzőségét, szerepét a szellemi munkások osztályának létrehozásában, a szociáldemokrata iskola szervezésében. Testvéreinek, elvtársainak nevezte a Párizsi Kommün elesett harcosait, akiknek emlékére külsőleg is gyászt viselt. Visszaemlékezésében így írt az ellene és társai ellen lefolytatott hűtlenségi perről: „Az ezekben a lapokban (*Testvériség, Brüderlichkeit*) megjelent egyik cikke miatt felségsértési vádat emel-

⁴⁵ Uo. 229.

tek ellene. A cikk egyik beszédének megismétlése volt. Tulajdonképpen a beszédet kifogásolták és nem a cikket. Szándékuk [mármint a hatósági szerveknek] az volt, hogy az ügy hivatásos bírók elé kerüljön, ne esküdtszék elé. Egyidejűleg összekapcsolták perét egy nagyszabású hazafurkolási perrel, amelyben csaknem valamennyi pesti elvtársat bíróság elé állították. A per felmentéssel végződött, egyedül Politzer Zsigmondot ítélték hat hónapi fogházbüntetésre felségsértés miatt. Egy évi vizsgálati fogságát nem számították be. Az ügyiratokban foglalkozásként a »magántanító« elnevezés szerepelt, ami valószínűleg abból eredt, hogy a fiatal diáknak óraadásból kellett fenntartania magát.⁴⁶

Az 1871. évi letartóztatások után gyakorlatilag megszűnt az Általános Munkássegylet: a per után a kormány lehetetlenné tette a működését, megakadályozta az újjászervezésre irányuló kísérletet. A hatóságok a szakmai szervezetek működését is gátolták.⁴⁷ Az Internacionálé szekciójának tevékenységét azonban nem tudták felszámolni, Farkas Károly és munkatársai továbbra is kapcsolatban maradtak a nemzetközi munkásmozgalommal. Farkas részt vett a hágai kongresszuson, ahol megemlékeztek az Általános Munkássegylet elleni rendőrségi akciókról és a hűtlenségi perről is. Ezt követően került közvetlen összeköttetésbe a magyar munkásmozgalommal *Frankel Leó*.

Frankel 1844. február 25-én Óbuda-Újlakon született. Édesapja dr. Frankel Albert; az ő nevével az 1870-es évek második felében rendszeresen találkozhatunk a *Népszava* hasábjain, amikor a Munkás Betegség-lyező és Rokkant Pénztár kimutatásait böngésszük. Édesanyja bécsi születésű polgárlány, így a gyermekek a szülői házban német szót hallottak először. A négy gimnázium elvégzése után az ügyes kezű Frankel Leó a családi tradíciót folytatta, s ötvös lett: anyai nagyapja ötvös és ékszerész volt Bécsben. Az 1860-as évek elején, a kor szokásait követve, szakmai gyakorlatra külföldre ment. Dél-Németországban ismerkedett meg Lassalle tanításaival, és jó pár évig az ő nézeteit képviselte. Svájci tartózkodása alatt a lassalleánus *Szociáldemokrat* című újság munkatársa, majd miután 1867-ben Franciaországba költözött, a lap párizsi levelezője lett. Itt került közvetlen kapcsolatba az I. Internacionáléval, s hamarosan a német szekció vezetője lett. Az 1860-as évek végén rövid ideig Londonban tartózkodott, itt összebarátkozott Marxszal és Engelsszel, akik mellett halálukig kitartott. 1870 májusában Párizsban „titkos társaságok

⁴⁶ KOZÁRY Andrea: *Politzer Zsigmond és a müncheni mozgalom*. I. m. 123

⁴⁷ VÖ. ERÉNYI Tibor: *Liberalizmus és szociáldemokrácia Magyarországon a dualizmus korában*. *Múltunk*, 1998/3–4. 86. skk.

szervezéséért” két hónapi börtönre ítélték. Kiemelkedő szerepet töltött be a Párizsi Kommünben mint munkaügyi és kereskedelmi megbízott; számos szociális és munkaügyi reformot szövegezett meg és fogadtatott el. Az utolsók között, 1871. május 28-án tudott elmenekülni Párizsból. Kalandos körülmények között, Svájcban és Olaszországon keresztül jutott át a szigorúan őrzött határokon és érkezett meg augusztus közepén Londonba, ahol Marx közvetlen közelében dolgozott. Az Internacionálé Főtanácsának augusztus 22-i ülésén tagnak választották meg, majd a szeptemberi londoni konferencián megbízták Ausztria és Magyarország levelező titkári tisztségével. 1872 nyarán Svájcban Becker arról informálta Frankelt, hogy a magyarországi szocialisták Farkas Károly személye révén kapcsolatba akarnak lépni a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsával. 1872 augusztusában levelezni kezdtek, majd a hágai kongresszuson személyesen is megismerkedtek és tárgyaltak az önálló munkáspárt létrehozásáról. Frankelnek a hágai kongresszus elé terjesztett beszámolója az első olyan jelentés, amely az ausztriai és magyarországi szocialista mozgalommal is foglalkozott. Szinte ezzel egy időben, távollétében a francia hadbíróóság formálisan mint köztörvényes bűnözőt, valójában a kommünben betöltött szerepe miatt, halálra ítélte. 1872 és 1875 között Londonban újságírásból és alkalmi ötvösmunkákból tengette életét.

Frankel intenciói és a hágai kongresszus útmutatásai alapján látott hozzá Farkas, Külföldi, Ihrlinger, Essl és Kaczander a legális munkásmozgalom újjászervezéséhez, és első lépésként a magyarországi szocialista munkássajtó felélesztéséhez. 1872 decemberében bejelentették, hogy *Munkás Heti Krónika*, illetve *Arbeiter Wochen Chronik* címmel munkáslapot kívánnak megjelentetni. A hetilap első száma 1873. január 5-én látott napvilágot mint *Társadalomgazdászati néplap. A magyarországi munkáspárt közlönye*.⁴⁸ Ez a cím alatti megjelölés nyilvánvalóvá tette, hogy a szerkesztők a magyarországi munkásság új, szocialista szervezétének megteremtésére törekszenek. A szerkesztőség bizonyos értelemben az ország szocialista mozgalmának központja lett. A lapok rendszeresen beszámoltak a nemzetközi szocialista mozgalom eseményeiről, de leginkább a munkások legfontosabb problémáival és közvetlen feladataival foglalkoztak. „Olvasóinkhoz! Tegyen mindenki tehetsége szerint, hogy lapunk minél messzebb kiterjedést nyerjen. Ne legyen műhely, kevésbé pedig munkáskunyhó, ahol a *Munkás Heti Krónika* ne találhat

⁴⁸ A *Munkás Heti Krónika*ra mint társadalomtörténeti forrásra lásd CIEGER András: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában. (Módszertani áttekintés.) *Múltunk*, 2000/2. 16–17.

nék – olvasható a beköszöntőben. – Ébresszétek fel a közönyösöket hosszan tartó álmokból, keltsétek az olvasó érdekeltséget munkástestvéreitek közt – mivel csak ezáltal biztosíthatjátok a *Munkás Heti Krónika* lételét. Előfizetési ára oly olcsóra van szabva, hogy minden munkásnak tehetségében áll azt magának megszerezhetni.”⁴⁹

A munkáslapok hasábjain 1873. március 16-án megjelent a híradás: „Az 1868.-iki párt újból szervezkedni fog!” 1873. március 23-án a Belezna-y-kertben népgyűlést tartottak, amelyben kimondták a Magyarországi Munkáspárt megalakulását. Elnöke Ihrlinger Antal, titkára Külföldi Viktor lett, és a központi választmányba bekerült Farkas Károly, Rauchmaul Károly és Essl András is. A taglétszám a becslések szerint 2000–3000 fő volt. A pártot azonban a belügyminiszter 1873. április 25-én betiltotta, és a központi választmány megválasztását is érvénytelennek minősítette. „A magyarországi munkáspárt f. hó 10-én feloszlottnak nyilvánított” – írta a *Munkás Heti Krónika* május 18-i száma. A munkáslapok ugyanazon számának ugyanazon cikkében, amelyben Ihrlinger közölte az olvasókkal a belügyminiszteri határozatokat, a következő buzdító mondatok jelentek meg: „Eltársak! Munkások! Ezen esemény következtében bátorságtok ne lankadjon, el ne csüggedjeteK, még nincs semmi sem veszve, mint néhány heti idő, mely alatt a munkásügy igazi barátjai által a szükséges intézkedések meg fognak tétetni, hogy a magyarországi munkáspárt az eddiginél szilárdabb alapon újra feltámadjon. Éljen a munka! Éljen a munkások pártja!”⁵⁰ Mint ismeretes, nem néhány hétre, hanem jó néhány évre volt szükség ahhoz, hogy megalakulhasson a munkáspárt. A vezetőség a továbbiakban illegálisan tevékenykedett, fenntartva a pártsajtót és a nyomdát.⁵¹

Az önálló pártnyomda ügyeinek intézésével Ihrlinger Antalt bízták meg. A lapok szerkesztője Madarász János nyomdász lett, de azokat valójában ugyancsak Ihringer szerkesztette, a kiadóhivatali munkákat pedig Farkas Károly látta el. A szerkesztőbizottság tagjainak névsora nem került nyilvánosságra, de munkájában – feltételezhetően – a központi választmány majdnem minden tagja részt vett, talán az egy Külföldi Viktor kivételével, akinek nevét a források csak 1875-ben említik ismét.

⁴⁹ *Munkás Heti Krónika*, 1873. január 5.

⁵⁰ Uo. 1873. május 18.

⁵¹ A *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik* elsőként a magyar sajtóban ez év augusztusában, több lapszámban, a szerzők megjelölése nélkül, részleteket közölt a *Kommunista Kiáltványból*. ERÉNYI TIBOR–KENDE JÁNOS–VARGA LAJOS: i. m. 58.

1873. szeptember 15-én Politzer Zsigmond kiszabadult a váci börtönből, és újra bekapcsolódhatott a mozgalomba. Már szeptember 21-én közzétette a *Munkás Heti Krónikában* a *Magyarország munkásaihoz* című levelét, amelyben meleg hangon mondott köszönetet azoknak, akik börtönapjait megtakarított fillérjeik elküldésével igyekeztek megkönnyíteni. „Midőn Esztergom, Fehértemplom, Szombathely, a pesti külteleki gyárak munkásai, kik engem nem ismernek, előállottak segélyeikkel, bizonyára nem a személyemnek hódoltak, hanem inkább igyekeztek bebizonyítani azt, hogy Magyarországon él még a munkáspárt [...] és az új reményt árasztott keblembé, reményt és csüggedetlenséget.”⁵²

Elismerést jelentett számára, hogy megbízták a lap szerkesztésével. Október 5-én ezt írta beköszöntőjében: „A mai számmal megkezdtem ismét szerkesztői működésemet. Fogadják ez alkalommal legszívélyesebb üdvözetemet azok, kik még a régi gárdához tartoznak, és kiknek még az *Arany Trombita*, *Általános Munkás Újság* és *Testvériség* közlőnyökben szólottam.”⁵³

Ám néhány hétig szerkesztette csak a *Munkás Heti Krónikát*. November 30-án arról tudósították az olvasókat, hogy a lap szerkesztésében „...bekövetkezett körülmények miatt változás állott be [...] amennyiben ezentúl Ihrlinger Antal a két lap felelős szerkesztője”. Politzer és Ihringer között már korábban, a hűtlenségi per idején is voltak személyi és elvi nézeteltérések, ezek a lapszerkesztés körüli kénytelen együttműködés során újra felszínre kerültek, további súrlódásokhoz vezettek, így Politzer jobbnak látta, ha visszavonul.

A kiszabadulása utáni rövid időről Politzer így emlékezett. „Büntetése letöltése után a pesti műszaki egyetemre iratkozott be [ez nem bizonyítható. – K. A.], szorgalmasan látogatta az előadásokat, ami azonban nem akadályozta abban, hogy az *Arbeiter Wochen Chronik* és a *Munkás Heti Krónika* számára hozzászólásokat írjon. De már nem találta helyét Magyarországon. A mozgalom ellaposodott, egyes vezetők idős korukra hivatkozva visszavonultak, többé-kevésbé jól jövedelmező állásokat kerestek maguknak a Betegségélyezőnél, és feladtak minden agitációs tevékenységet. Ehhez még kicsinyes súrlódások is járultak, melyek alaposan megrontották a meggyőződéses elvtársak mindennapi tevékenységét.”⁵⁴ Ezzel Politzer magyarországi tevékenységének első szakasza befejeződött.

⁵² *Munkás Heti Krónika*, 1873. szeptember 21.

⁵³ Uo. 1873. október 5.

⁵⁴ KOZÁRY Andrea: *Politzer Zsigmond és a müncheni mozgalom*. I. m. 123.

Külföldi Viktor és Frankel Leó pártalapítási kísérletei

1875 nyarán–őszén a *Munkás Heti Krónika* szerkesztőségi munkájába újra bekapcsolódott Külföldi Viktor. Első cikkeiben a szakegyletek szervezésének fontosságát hangsúlyozta. 1875. október 17-én a *Hogyan fizetessük a munkát munkaidő szerint?* című írásában a fővárosi szakegyletek tagjainak összlétszámát 700 főre tette. Nem fogadta el azok érvelését, akik azt hirdették, hogy a munkásság tehetetlen a tőke ellenében. „Vajon nincs-e hatalmas fegyveretek a munkaidő és a munkabér szabályozásában? Nem gyalázat-e, hogy sok gyárban és műhelyben a dívó 16, sőt 18 órás munkaidő ellen nincs szavatok? Kötelessége a munkásoknak, hogy egyelőre legalább az önszegély terére lépjenek, hogy szakegyleteket képezzenek, melyek tagjainak anyagi és szellemi, magán és közérdekeit óvják és fejlesszék, bár azon határokig, melyeket az úri osztály liberális kormánya a szabad mozgásra előlük még el nem rekeszteni méltóztatott.”⁵⁵

Az október 31-i számban közölt cikkében konkrét feladatokat tűzött a szakegyletek elé: harcoljanak – a termelési ág sajátosságaitól függően – a napi 8–9–10 órás munkaidőért, követeljék a heti 60 órás maximális munkaidőt, a napi 10 órán túli, vasárnap és ünnepnap munkáért kétszeres bért. Követelései a majdani szocialista pártprogramok szerves alkotóelemei.

Az 1873-ban kezdődött és az azt követő években elmélyülő gazdasági válság következtében megnőtt a munkanélküliség, és elkezdett konkurenciaharc bontakozni a munkások között. Ezt fokozta a munkabér leszorítására Európa-szerte követett gyakorlat, hogy a vállalkozók tömegesen alkalmaztak kisigényű, olcsó külföldi munkaerőt. Ebben a feszült légkörben kiéleződtek a nemzeti ellentétek, és a sajtóban egymás után jelentek meg olyan írások, amelyek a magyar munkások védelmében az idegen vállalkozók, a külföldi munkások ellen keltettek hangulatot.

Külföldi Viktor a *Munkás Heti Krónika* 1875. szeptember 5-i számában megjelent *Ínség a fővárosban* című cikkében – a lap irányvonalától eltérően – feltűnő módon szóvá tette, hogy a fővárosi gyárakból elsősorban a magyar munkásokat bocsátják el, a magasabb képzettségű cseh és morva szakmunkások azonban inkább meg tudnak maradni munkahelyükön.⁵⁶ Ez az állítás minden bizonnyal megfelelt a valóságnak, de

⁵⁵ *Munkás Heti Krónika*, 1875. október 17.

⁵⁶ ERÉNYI Tibor: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. 1867–1904.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1962. 340.

az adott helyzetben, ismerve a munkások között kialakult hangulatot, csak olaj volt a tűzre. A nemzeti ellentétek következtében 1875 végén és 1876 elején több szakegyletben (szabók, asztalosok) szakadás történt. Ezek a feszültségek leginkább az Óbudai Általános Munkásegyletben kaptak hangot, abban a szervezetben, amelyben a függetlenségi törekvéseknek, a vallásos és hazafias megnyilvánulásoknak már több esztendőre visszanyúló tradíciói voltak.⁵⁷ Óbudán, e főként németek lakta városrészben a közhangulat elsősorban a bevándorolt munkások ellen irányult. Az egylet egyik vezetője, Kátser Flórent egy gyűlésen azt követelte, hogy a külföldi munkások alkalmazását „a magyar kormány akadályozza meg, illetőleg, hogy az idegen munkások az országból kitaszítassanak”.⁵⁸

A munkásgyűléseken, ahol magyar és német nyelven is fel lehetett szólalni, előfordult, hogy a németül szólásra emelkedőt „magyarul!” felkiáltással próbálták elnémítani. (A régi vezetők közül ez Ihrlinger Antallal történt meg 1876. október 29-én.)

Az 1870-es évek közepétől a fővárosban megnövekedett a csak magyarul tudó munkások száma, akik vidékről vándoroltak fel munkát keresni. A mozgalom vezetői – a jórészt német anyanyelvűek (Farkas, Ihrlinger, Essl) – e folyamatra nem figyeltek fel időben, és nem fordítottak kellő gondot magyarul jól beszélő, tehetséges szónokok, agitátorok kiválasztására és képzésére. Külföldi Viktor azonban idejében „kapcsolt”, és tudatosan törekedett a magyar anyanyelvű munkások tömörítésére. Úgy látta, hogy az Óbudai Általános Munkásegyletben számíthat segítőkre, és – az illegális pártvezetőség támogatásával – megkísérelte az egyletet központi szervezetté fejleszteni. Az elképzelés szerint az egylet Pesten olvasótermet nyit, székhelyét viszont megtartja Óbudán, nevét pedig Budapesti Általános Munkásegyletre változtatja. Az alapszabály módosításához a belügyminiszter nem járult hozzá. Ez a terv már azt mutatta, hogy az Óbudai Általános Munkásegylet át akarta venni az irányítást a pártlapok szerkesztőbizottságától. Ez reálisnak látszott, mert számítani lehetett a cipészegylet támogatására, ugyanis a cipészek testületileg csatlakoztak az óbudai egyletnek.

Külföldi és támogatói (Feldsberg Zsigmond, Kátser Flórent) ekkor egyértelműen arra törekedtek, hogy kézbe vegyék a pártlapok szerkesztését és többségre jussanak a szerkesztőbizottságban. Sikerült elérniük,

⁵⁷ S. VINCZE Edit: A szocialisták küzdelmei a szervezkedés szabadságáért. *Párttörténeti Közlemények*, 1978/2. 56.

⁵⁸ *Munkás Heti Krónika*, 1876. január 2.

hogy 1875. augusztus 1-jén a *Munkás Heti Krónika* szerkesztését Külföldi vette át (bár nevét nem tüntették fel, a lapok impresszumában Ihrlinger szerepelt továbbra is felelős szerkesztőként), a lapok tulajdonjogát átadták a régi vezetőséggel együttműködő kollektívának.⁵⁹

Amikor Frankel Leó 1875-ben elhagyta az angol fővárost és rövid németországi tartózkodás után Bécsben telepedett le, az osztrák rendőrség minden lépését figyelte. Mint gyanúsán viselkedő idegent, akinek a nevét jól ismerték, 1875 decemberében letartóztatták, de nem a francia, hanem a magyar hatóságoknak adták át. Budapesten nagyszabású pert akartak ellene lefolytatni, de bizonyítékok hiányában kénytelenek voltak felmenteni, és 1876 márciusában szabadlábra helyezték. Frankel ekkor bekapcsolódott a fővárosi mozgalomba és az *Arbeiter Wochen Chronik* szerkesztésébe azzal a céllal, hogy elősegítse az új munkáspárt megalapítását. Szorgalmazta az általános választójog törvénybe iktatását, ami ellen a hatóságok sem emelhetek szót. Úgy gondolta, hogy olyan politikai tömörülést kell létrehozni, amely szociáldemokrata párttá fejlődik.

Külföldi a pártlapok 1876. szeptember 27-én tartott szerkesztőbizottsági ülésén azt javasolta, hogy Ihrlinger mondjon le, és október 15-től Frankel vegye át a szerkesztőség vezetését. A javaslatot a jelenlévők nem fogadták el és úgy döntöttek, hogy az *Arbeiter Wochen Chronikot* egy ideig ketten szerkesszék: Frankel és Ihrlinger.

Az Óbudai Általános Munkásegylet taggyűlése azonban bizalmatlanságot szavazott a lapok szerkesztőbizottságának, és ezzel megindult a harc a két tábor között. Frankel igyekezett elsimítani az ellentéteket, a megegyezést elősegítő lépései azonban sorra meghiúsultak. Világossá vált számára, hogy a munkásság két csoportja között, a személyi ellentéteken túl, a párt vezetését és jellegét érintő mély, koncepcióbeli ellentétek is vannak.⁶⁰ A *budapesti munkások viszálya* című, az Óbudai Általános Munkásegylet kiadásában megjelent röplap részletesen beszámolt a két csoport képviselőinek tárgyalásáról.

Frankel a párt újjászervezésének első lépéseként azt javasolta, hogy építsenek ki illegális párthálózatot, Külföldi viszont a legális egyleti forma mellett állt ki. Frankel nem ellenezte az egyletek tevékenységét, de azokat nem azonosította a párttal, és inkább a legális és illegális munka kombinálását akarta. Külföldi Viktornak az volt a meggyőződése, hogy a munkásokat világnézeti-politikai álláspontjukra való tekintet nélkül egy pártba kell tömöríteni; tehát nem szociáldemokrata pártot, hanem előbb

⁵⁹ Uo. 1875. július 25., október 10.

⁶⁰ S. VINCZE Edít: *A szocialisták küzdelmei*. I. m. 59.

a főként gazdasági követelésekért síkraszálló, általános programmal rendelkező munkáspártot kell alakítani. A pártot olyan tömegszervezetnek tekintette, ahol a mozgalomtól addig távol maradó, a függetlenségi ellenzék befolyása alatt álló magyar munkások szervezkedhetnek.⁶¹

Külföldi és Frankel álláspontja nem közeledett egymáshoz. Ennek az lett a következménye, hogy Frankel javaslatára Külföldit, Csernyt, Kátsert és Balogh Lászlót kizárták a lapszervezetből.

Külföldi Viktor 1877 májusában *Népszava* és *Volksstimme* címmel a munkásmozgalmon belül ellenzéki lapokat jelentetett meg, s ezzel létrehozta – egyelőre szintén lapszervezet formájában – a magyar munkáspárt kereteit.⁶² Az 1877. május közepétől kéthetente megjelenő lap alcíme: *Szociáldemokratikus közlöny* volt. A *magyarországi munkáspárt* című vezércikk szerint a munkáspárt ellenzéke csak a párt „beligazgatására”, nem pedig elveire és céljaira nézve ellenzék; a szerkesztők tehát egyetértettek a korabeli nemzetközi szocialista mozgalom célkitűzéseivel, azaz Németország Szocialista Munkáspártjának gothai programját tekintették irányadónak.

„A magyarországi munkáspárt örvendetesen erősbül s elvi meggyőződésében már annyira megszilárdult, hogy elvi meghasonlástól már nem kell tartanunk. A különválás, mely a pártügyek vezetése és vagyonának kezelési módja tekintetében a párttagok közt az utóbbi évben beállott, s amely különválás egy jól szervezett ellenzékkel állított talpra, nem elvi pártszakadást képez.

A *Népszava*, mely ezen ellenzéki mozgalom szülöttje, tőle telhetőleg a küzdelem minden nemes fegyverével oda fog hatni, hogy a teljes egyesülés és egyetértés mentől előbb létrejöhessen. Tudjuk, hogy a párt felvilágosodottabb férfiai, akik az ellenzék soraiban a munkásügy védelmét magukra vállalták, szintén teljesen át vannak hatva a szükség érzetétől aziránt, hogy abbahagyva minden kicsinyes melléktekintet, csak azon egy nagy és magas célban csúcsosodik a feladatuk, hogy az egységes jól szervezett, egészséges és igazságos alapú szociáldemokratikus munkáspárt szerveztessék, mely a munkások közakarátán épülve, már szervezetében is bírja az életrealitás biztosítékait.”

A *Népszava* első számától kezdte közölni Külföldi „magyarításában” az *Egy furfangos munkás* című egyfelvonásos „nemzetgazdászati humorreszk”-et. A szerkesztő ezzel a megjegyzéssel indította útjára a művet:

⁶¹ S. VINCZE Edit: Szakadás és egység a magyarországi szocialista munkásmozgalomban. A Magyarországi Általános Munkáspárt megalakulásának 100. évfordulójára. *Párttörténeti Közlemények*, 1980/3. 38.

⁶² S. VINCZE Edit: *A szocialisták küzdelmei...* I. m. 62.

„Ezen színmű a mai gazdasági rendszer alapjait gyakorlatilag megvilágítja, és különösen a munkaadó és munkavevő közötti kereseti viszonyt élénk és jellemző vonásokban ecseteli. Az egész dolgot humorisztikus szellem lengi át, de mindazonáltal számos komoly és oktató részt is foglal magában, amiért az olvasóinknak különös figyelmébe ajánljuk.”

Külföldi, aki a *Népszava* majd minden számában publikált cikkei jó részében gazdasági kérdésekkel foglalkozott, hiszen elsősorban a munkások gazdasági és szociális követeléseit támogatta, *A tőkepenészek termelési rendszere* című írásában a „kapitalisztikus termelési mód” lényegét próbálta röviden összefoglalni, meglehetősen leegyszerűsített formában. „Az idegen munkából kisajtolandó *többlették* az egyedüli rugója a mai termelésmódnak [...] A munkásmozgalom forgópontja is eszerint a *többlettértérti küzdelem*”, amely csak akkor diadalmaskodhat, ha a munkások összefognak, és egyesült erővel „megbuktatják a bérmunkát, vagyis a tőkerészes termelési rendszert”.⁶³ Ugyanezt a gondolatsort folytatja *A munkaerő, illetve az emberi munka kizsákmányolása* című háromrészes írásában, amely a „*többlettérték*” fogalmát igyekezett megmagyarázni. Példának a Ganz és Társa Vasöntöde és Gépgyár 1877. évi kimutatását használta. Az 525 munkás és hivatalnok ezek szerint 781 599 Ft értékű árut állított elő, nyersanyagokra és munkaeszközökre 301 698 Ft-ot, munkabérré 310 426 Ft-ot fizettek ki, ami összesen 612 124 Ft, így a bevétel és a kiadás különbsége, a *többlettérték* 169 475 Ft. „A munkások 1/3-dal több értéket állítottak elő, mint amennyi díjat nyertek, tehát az a *többlették*, vagyis az *értéktöbblet*, mely az áruban megtestesülve létezik, s bérül ki nem fizettetett” – foglalta össze fejtegetésének lényegét.⁶⁴ Ez a téma oly mértékben foglalkoztatta, hogy 1879-ben szinte havonta tartott felolvasást *A bérmunka és a munkabér* címmel, mindig más-más egyesület szervezésében, „népes hallgatóság előtt” – ahogy a *Népszavából* kiderül. 1879. június 8-i cikkében azt taglalta, mit jelent a „tőzspolgárság” kifejezés. „...A birtokos osztály azon részét, amely tőkepenészeire támaszkodva az államot és társadalmat hatalma alá hajtani törekedik.” A meghatározás és a cikkben kifejtett nézetek egyértelműen Lassalle tételeit tükrözik, ugyanúgy, mint *Az iparkérdés megoldása* című írásának gondolatai. „Ha majd a tőke társulása helyébe a munka társulása lépendett; ha az összes termelési eszközök, úgymint a földek, bányák, vasutak, gyárak, műhelyek stb. megszűntek magánbirtok lenni s állami

⁶³ *Népszava*, 1879. április 27. – *Kiemelés az eredetiben.*

⁶⁴ Uo. 1879. március 2., május 11., május 25.

tulajdonba mentek át; ha majd a bérmunka helyett a szövetkezett munkások társas munkája lesz rendszeresítve, s mely rendszerben az egyes mindnyájáért s mindnyájan az egyesért kötelezettek dolgozni, ha a mai úri állam helyébe a munkás állam lép – akkor mindenki meg lesz mentve.”⁶⁵

A „mindenkibe” a nők is beletartoztak. Külföldi *A nők munkajoga* című cikkében kifejtette: „...tegyük egyenlővé a női munkát a férfi munkával! A nő, aki ugyanazon munkát végzi, mint a férfi, ugyanolyan bért is érdemel.” A szocialisták feladata az, hogy erről mindenkit meggyőzzenek és felvilágosítsanak. „Mi szabadságot és jogot akarunk mindenki számára, tehát a nőnem számára is, mely éppen oly fontos szerepet visz a társadalomban, mint a férfi.”⁶⁶

A magyar szocialisták politikája című háromrészes cikksorozatban azt fejtegette, hogy a szocialisták a munkásosztály érdekeit az emberiség legfőbb érdekének tartják. Ennek megfelelően az állam legelső kötelessége a munkások érdekeinek érvényesítése békés és törvényes úton, hiszen a többség érdeke az ország érdeke. „Munkásnak nem csupán a tényleg dolgozókat, hanem azokat is elismerjük, kik dolgoznak, s az emberiségnek valamiképpen hasznára lenni akarnak.” Emberhez méltó életet kell teremteni a dolgozó népnek – írta –, aminek előfeltétele az elégséges élelmiszerek, a szabadság, a szellemi képzettség és az erkölcsi műveltség biztosítása. A szocialisták pártja következőképpen részt vesz a politikai küzdelmekben, hiszen „az emberiség dolgozó részének jóléte képezi az emberiség célját”. Külföldi úgy látta, kölcsönös egyetértésre és „összeműködésre” van szükség, mert csak a „társadalmi együttlét képes a szabadság fejlesztését kieszközölni”.⁶⁷

Külföldi Viktor gyakran foglalkozott kora társadalmi, politikai viszonyaival, az osztályuralom, az alkotmány, a választójog, a törvényhozás és a bírászkodás kérdéseivel is. 1877 nyarán megjelent írásaiban is (*Osztályuralom és egyetemes választójog, A nép bírászkodási joga, A magyar osztályok mozgalma*) megfogalmazta például az általános választójog követelését. „Követeljük Magyarország részére is az egyetemes választó és szavazati jogot úgy országgyűlési, mint megyei és községi választások és tanácskozásoknál, hogy valahára a munkásosztály érdekei és szükségletei is – önválasztotta képviselői által – hatályos kifejezést és méltánylást szerezhessenek az ország előtt” – írta 1877 júliusában; majd 1879 augusztusában ezt megismételte és a titkos szavazást követelte

⁶⁵ Uo. 1879. július 20.

⁶⁶ Uo. 1879. június 22.

⁶⁷ Uo. 1879. január 20., február 17., március 3.

„mindazon nagykorú s testi és szellemi erejük teljes birtokában levő úgy férfi- mint nőnembeli állampolgárnak”. Számításokat is végzett, amelyek szerint Magyarország 15 millió lakosa közül „8 414 259 lakosnak nem csak választójogosultnak, hanem *választókötelezettnek* kellene lennie”, ellentétben a körülbelül 1 millió választóval, akik az 1875-ös választások alkalmával választójoggal rendelkeztek. „Ha Magyarország lakosságát 15 millióba vesszük, ezekből (mint a választási jog gyakorlására nem minősítve) a számadáson kívül esnének:

a 16 éves életkoron aluliak	5 738 570
a 60 éves életkoron felüliek	776 338
a vakok, siketnémák, elmebetegek és hülyék	70 833
összesen	6 585 741

Ha a 15 millióból levonjuk ezt a számot, megkapjuk a 8 414 259-et. A 60. évet túlhaladott aggastyánokat nem a jogtól megfosztandóknak véljük, hanem a jog gyakorlásának kötelezettsége alól gondoltuk őket felmentendőknak.”⁶⁸

„A választási jogot szüntelenül követelnünk kell, s ha megnyertük, akkor nem jog, mely addig a mozgalom célja volt, [hanem] a népnek legalkalmasabb eszközévé leend az egyetemes közjólét helyreállítására és a népakarat szerinti továbbfejlesztésére.” Külföldi tehát egyáltalán nem hanyagolta el a választójog kérdését – ellentétben azzal, amit kortársai és az utókor is oly sokszor a szemére vetett. Felismerte azt is, hogy „A választási jog iránti követelésünket nem csak a munkások pártolják, akadnak itt-ott polgári osztálybeli képviselők és hírlapírók is, akik belátják, miszerint Magyarország meg fog bukni, ha továbbra is kizárólagosan az »urak« kormánya és törvényhozása alatt marad, s ha meg nem adják a népnek, ami a népé”. Ennek bizonyítására még azt is megtette, hogy a *Népszava* 1879. augusztus 17-i számában hosszasan idézte egy budapesti „polgári lap” nyilatkozatát a választójog kérdésével kapcsolatban. „Nem habozunk kimondani, hogy Magyarország nemcsak mint állam, hanem mint nemzetiség, önmagát ítéli halálra, ha az általános szavazatjogot törvényerőre nem emeli... szeretett hazánk fennállása érdekében figyelmeztetjük a pillanat hatalmasait, hogy előzzék meg a *vihart*, mely már *kitörőfélben* van.”⁶⁹

⁶⁸ Uo. 1879. szeptember 28.

⁶⁹ Uo. – *Kiemelések az eredetiben.*

Külföldi az ellenzéki polgári pártokkal való kapcsolat kérdésében ingadozott. Nagyon valószínű, hogy akkor utasított el minden olyan taktikai lépést, amely Frankelék számára elfogadható volt, amikor pártjukkal, az 1878 áprilisában megalakult Nemválasztók Pártjával kiéleződtek az ellentétek. A *munkások mint politikai párt* című kétrészes cikkében⁷⁰ a „választásra nem jogosult párt”-ot a polgári pártok „uszályhordozójának” nevezte, és kimondta: „mi a létező országos pártok egyikéhez sem csatlakozhatunk, bár a szélső baloldali országos pártnak államjogi követeléseivel egyetértünk, amennyiben Magyarország teljes függetlenségét és önállóságát mi is kívánjuk”. Ennek ellenére ragaszkodott az ugyanezen év júniusában létrehozott, az általa vezetett ellenzék pártja, a Magyarországi Munkáspárt alapelveihez, miszerint „semminemű szövetekezés a polgári osztály bármelyik árnyalatával!”. Álláspontja az volt ugyanis, hogy „minden polgári párt: a kormánypárttól kezdve fel a nemzeti demokratikus függetlenségi pártig, csupán egy reakcionárius pártot képeznek a socialdemokratikus munkáspárttal szemben”. Csak további partalan és értelmetlen vitákat eredményezett az a kijelentése is, hogy „bűn, árulás a munkásosztály érdekei ellen, ha egyesült munkáscsoportok, mint a »nemválasztóképesek« pártja, »hivatalosan« a munkásellenes polgáriak küzdelméhez csatlakoznak”. Külföldi – a későbbiekben revideált – véleménye az volt, hogy a Nemválasztók Pártja „szédelgésre, hazugságra és csalásra lett vezérei által alapítva, és közlönnyükkel együtt a polgári osztály szolgálatába csaptak föl”. Cikkét személyes elfogultság határozta meg – azt viszont „jól” látta, hogy „a sociál-demokratikus elveket szegre akasztották, és csupán egy pontot: az általános *választási jogot* vették fel párttörekvésül”. Frankelék ugyanis nem fordítottak kellő figyelmet a munkásság gazdasági, szociális követeléseinek képviselésére, és a választójog megszerzését, valamint a politikai szabadságjogok érvényesítését tartották fő feladatnak.

Külföldi meglehetősen felháborodott hangú cikkében elemezte, hogy a munkásoknak miképpen kell támogatniuk a *Népszava*, s általában a szocialista sajtótermékek kiadását. „Küzdelmünk leghathatósb fegyvere a sajtó, a *Népszava*. A sajtóban nagy, talán a legnagyobb hatalom rejlik.” A Magyarországi Munkáspárt központi közlönye mellett agitálva bemutatta a kormánypárti, az ellenzéki és az egyházat támogató lapokat, amelyek „évig magasztalják az államot”, „zsoltárokat zengedeznek a mai társadalomról”, s „tömjént hintenek az egyháznak”.

⁷⁰ Uo. 1879. március 2., március 16. – A Nemválasztók Pártjára még visszatérek.

A munkásoknak az a kötelességük, hogy ne ezeket – a nép törekvései ellen fellépő – sajtótermékeket vásárolják és ezáltal támogassák: „Ha a munkásnép fölhangy a népellenes sajtó támogatásával, s ha majd saját sajtójáért is annyit tesz, amennyit eddig az ellenséges hírlapokért tett, akkor a győzelem biztosítéka kezünkben lesz.” Az újságok vásárlásánál nem azt kell nézni, hogy milyen a lap külalakja, hanem hogy mi a tartalma. „A sajtó tekintetében ne tolláról, hanem énekéről ismerd meg a madarat, vagyis: ne azt nézd a sajtótermékeknél, vajon nagy vagy kicsiny-e a lap vagy könyv, hanem azt: mily célt követ, mit ír, javadra vagy károdra válik-e.”⁷¹

Az *újkori tudományosság* című kétrészes írásában⁷² ismét a „tőzspolgarságról” írt. „A tőzspolgarság csak azon tudósokat karolja fel, kik teljes odaadással a Mammont s az arany borjút imádják, és a kutatásoknak csak azon eredményeit ismeri el és engedi terjeszteni, melyek az ő magánérdekeit és társadalmi hivatását vagy igazolni vagy fejleszteni látszanak.” Lesújtó véleményét hangoztatta a polgarság műveltségi színvonaláról, hiszen „a gazdag fölöslegesnek tartja a tudományokkal való kitartó foglalkozást, megelégszik az átlagos műveltség csiszolt vagy csiszolatlan látszatával”, ugyanis „a *pengő haszon* előtte értékesebb a világon minden szellemi kincsénél” (kiemelés az eredetiben). Ennek igazolására az Athenaeum Kiadó legújabb vállalkozását, Petőfi és Kossuth munkáinak kiadását említette, amelyben csak jó üzletet, „gseftet” látnak. „Az Athenaeum hírszolgatenyésztő intézetének »hazafias« igazgatóságában nincs egyetlen egy ember, ki Petőfit vagy Kossuthot igazán és őszintén oly nagyon dicsőítené, mint azt színlelik.”

Külföldi Viktornak 1870-ben része volt abban, hogy az Általános Munkásegyletben létrehozták a „fejmunkások” osztályát. Az akkor írt *A kézmunkások a fejmunkásokhoz* című szöveget a *Népszava* 1878. május 12-i számában változtatás nélkül közölte *A magyar birtoktalan értelmiséghez!* cím alatt. „Tán a művészek s tudósok, hivatalnokok s tisztetek nem éppen a birtok hiányában állanak-e az osztály urai, a tőke hatalmasága, a méltóságosok és bővelkedők, az előkelők és vállalkozók zsoldos szolgálatjába? Vajon nem birtok hiányból szolgálja-e a pap egyházi főnökét, a tanító a községet vagy az államot, az író a kiadót, az üzleti szolga a maga főnökét és munkaadóját?” Mindezeket a munkásokkal való szövetkezésre hívta fel, hiszen „a mi ügyünk egyszersmind a tiétek is [...] nyújtások jobbotokat a szövetségre mint bajtársak s előharcosok a szel-

⁷¹ Uo. 1879. szeptember 28.

⁷² Uo. 1879. október 12., október 26.

lemi munkálkodás terén [...], hogy ilyen módon ki ki a maga tehetsége szerint illő állását foglalhassa el a társadalomban”.⁷³

Külföldi a Magyarországi Munkáspárt szervezése során kapcsolatot keresett Csorba Gézával, Táncsics vejével. Sikerült megnyernie őt a *Népszava* munkatársának, annak ellenére, hogy Csorba korábban a *Munkás Heti Króniká*nak írt cikkeket. Publikációiban elsősorban az értelmiség és a munkásosztály szövetségének kérdéseivel foglalkozott, de jelentek meg írásai a nők egyenjogúságának szükségességéről is. Csorba szívesen támogatta Külföldit a magyar munkások szervezésében hiszen kívánsága az volt: „a munkásmozgalomnak magyar jelleget adni”.⁷⁴

A *Népszava* 1879. április 13-i számában *A kommunisták kiadója* címmel, „A *Népszava* számára írta egy magyar kommunista” aláírással, megjelent egy vers. A hatóság sajtóügyi vizsgálatot indított Külföldi, a *Népszava* felelős szerkesztője és Csorba Géza, a költemény szerzője ellen. „A közbéke és a csend erőszakos megzavarására való lázítással” vádolt Külföldi és Csorba pere – amelyet a kortársak „budapesti kommunista per”-ként emlegettek – 1879. november 6-án a vádlottak felmentésével végződött. A sajtóperre a Magyarországi Munkáspárt által összehívott értekezlet „azt a feleletet adta a kormánynak és az államügyésznek, hogy a párt szellemi érdekképviselője (azaz a *Népszava*) élére bizalomteljesen odaállította Csorba Gézát” – írta Külföldi a per anyagát publikáló munkájában.⁷⁵ A pártértekezlet határozata szerint Külföldi a továbbiakban „lapvezéri minőségben” tevékenykedett.

1877 nyarán a *Népszava* hasábjain folytatódott a *Munkás Heti Krónika* és testvér lapja elleni támadás. Az éles hangú írások visszatérő motívuma a következő vád volt: a munkásmozgalom irányítását a hetilapok szerkesztői és kiadói önkényesen kisajátították, hogy életük végéig élvezhessék „a munkások keservesen megtakarított filléreiből” létesített

⁷³ Külföldi ez alatt a néhány év alatt (1877–1879) nemcsak a *Népszava* szerkesztésével járult hozzá a magyar anyanyelvű munkások tájékoztatásához, hanem a szociáldemokrata mozgalom céljait, programját ismertető kiadványaival, a munkásköltészet első termékeinek összegyűjtésével, lefordításával és közreadásával is. Nevéhez fűződnek: JACOBY János: *A munkásmozgalom alapjai*. Dr. Jacoby János nyomán magyarította KÜLFÖLDI Viktor. Általános Munkássegylet kiadása, 1877. (E kis kötet tartalmazza az 1875-ös gothai program első magyar nyelvű fordítását is.) *Egy fúrangos munkás, nemzetgazdasági humoreszk egy felvonásban*. (Magyarosította KÜLFÖLDI Viktor.) Khór és Wein ny., 1877; KÜLFÖLDI Viktor: *A munkássegyletek céljai*. Népszava, 1877; *A szocialisták politikai, társadalmi és gazdasági programja*. Kiadja KÜLFÖLDI Viktor. Dobrowsky és Franke Könyvkereskedés, 1878; *Szabadság-költészet. Munkásdalok és szavaltatok*. Kiadja KÜLFÖLDI Viktor. Első füzet. Khór és Wein ny., 1879.

⁷⁴ H. KOHUT Mária: Csorba Géza (1849–1908). *Párttörténeti Közlemények*, 1968/3. 207.

⁷⁵ *A budapesti kommunista pár.* Szerkesztette: KÜLFÖLDI Viktor. Budapest, 1880. 6.

fizetett állásokat az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztárban, valamint a lapoknál és a pártnyomdában.⁷⁶ A *Munkás Heti Krónika* sem maradt adós a válasszal. A kölcsönös vádaskodások odáig fajultak, hogy a *Népszava* munkatársai, a Betegpénztárból korábban kizárt Cserny, Kátser és Balogh 1879 őszén beadvánnyal fordultak a belügyminiszterhez, amelyben a Betegpénztár pénzkezelésének felülvizsgálatát, tevékenységének korlátozását kérték. A vizsgálat eredménye az lett, hogy a belügyminiszter – átlépve hatáskörét – a kizártakat visszahelyezte jogaikba. Ez a döntés szülte a gyanút, amely a későbbiekben egyre jobban elterjedt, hogy a munkáspárt néhány vezéralakja, elsősorban Külföldi, a belügyminisztérium rendőri osztályának szolgálatában áll. Külföldi Viktor egész életútja ellentmond ennek a gyanúnak, amelynek sem a vele egy táborban küzdő kortársak, sem a következő évtizedek szociáldemokrata publicisztikája nem adott hitelt.⁷⁷

Mialatt itthon a mozgalmi élet belső vitái zajlottak, Politzer Münchenben nagy figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, és a maga módján reflektált is azokra. 1877-ben, a pártviszály kibontakozása idején hozzálátott egy tanulmány írásához, de csak a kivételes törvény bevezetése után fejezte be. Ez az írása, amely tulajdonképpen memoár, a magyarországi munkásmozgalom kibontakozását, fejlődését követi nyomon az Általános Munkássegylet megalakulásától a hetvenes évek közepéig-végéig.⁷⁸ Először a zürichi *Die Neue Gesellschaft* című folyóiratban jelent meg, majd a budapesti *Volksstimme* 1878. november 3-tól 1879. április 6-ig közölte folytatásban. Bár Politzer hiteles képet ad az eseményekről, vitathatatlan, hogy Külföldi Viktor pártalakítási kísérletéhez is nagy segítséget nyújtott, támogatta azt. Egyetértett ugyanis Külföldivel abban, hogy az anyanyelvű, a konkrét esetben magyar nyelvű szóbeli és írásbeli agitáció és propaganda rendkívül fontos eszköz a szocialista eszmék terjesztéséhez. Bírálta a hűtlenségi per utáni mozgalmi tevékenységet, s a vezetők szemére vetette, hogy nem használták ki azt az általános érdeklődést, amelyet a per kiváltott. „Ehhez járult még egy goromba taktikai hiba is, amit egyébként állandóan elkövettek: az agitációban alig voltak tekintettel a magyarul beszélő lakosságra, és semmit sem tettek annak érdekében, hogy a tulajdonképpen magyarul beszélő nép jelentős része számára a szocialista eszmét brosrúak útján hozzáférhetővé tegyék. Ha ma Bebel vagy Liebknecht – feltételezve, hogy

⁷⁶ S. VINCZE Edit: *Szakadás és egység*. I. m. 43.

⁷⁷ Uo. 44.

⁷⁸ KOZÁRY Andrea: *Politzer Zsigmond és a müncheni mozgalom*. I. m. 132.

a birodalomban a kivételes állapot már megszűnt – következetesen nem akarnának a Lotaringiában tartott agitációs gyűléseken franciául beszélni, vagy oda franciául beszélő agitátorokat küldeni, s ehelyett a franciául beszélő lotaringiaiakat arra kényszerítenék, hogy német nyelven elmondott beszédekert hallgassanak meg – ugye ez a taktika teljesen helytelen lenne! Nos, Magyarországon még ezt a hibát is túlszárnyalták. Egy olyan országban, ahol a közélet, a parlament, a nyilvános gyűlések nyelve magyar, Ihrlinger és még néhány taktikus kizárólag a német nyelvet akarta agitációs nyelvként használni. Ez a személy sok kárt okozott a párt fejlődésében.”⁷⁹

Politzer bírálata túlzásokat is tartalmaz, hiszen tisztában kellett lennie azzal, hogy a magyarországi munkásság összetételét tekintve vegyes nemzetiségű. A gyűléseken a hallgatóság soraiban sok német anyanyelvű foglalt helyet, ezért a párt ezeken mindig egy magyar és egy német nyelvű szónokot léptetett fel. A magyarországi mozgalomra jellemző személyeskedés, kicsinyes vádaskodás is fellelhető a memoárban. Elsősorban Ihrlinger Antalt, régi riválisát támadta, aki nemcsak „szeszélyből” beszélt németül a gyűléseken, hanem mert a magyar nyelvet szónoki szinten nem tudta elsajátítani. „Zavaros fejű ember”-nek jellemezte őt, „akinek agyában csodálatos módon keresztveződnek a lassalle-i, a jakobinus és a keresztényszocialista eszmék”.⁸⁰

Politzer, a Külföldieké bázisát képező Óbudai Általános Munkásegylet tevékenységét túlbecsülve, így írt: „Ma, azok között az üldözések között, amelyeket a fővárosi munkásegyleteknek el kell szenvedniük, az óbudai szocialisták jól szervezett, szorosra zárt testülete úgyszólván az utolsó és bevehetetlen erődjé a magyar munkásmozgalomnak. Nem túlzunk, ha megállapítjuk: Óbuda a magyar Lyon!”⁸¹

Frankel Leó, aki 1876. október 10. óta az *Arbeiter Wochen Chronik* egyik szerkesztője volt, munkatársaival együtt az egységes munkáspárt megalakításáért küzdött. Úgy látta, hogy „az általános választójog csak a szocialista követelések megvalósításának egyik eszköze”, és az ország demokratizálásának, a munkásság szervezkedésének egyik hatékony tényezője. Az 1877 decemberében tartott munkásgyűlésen híveivel együtt határozatot hoztak az első magyarországi munkáskongresszus összehívásáról. Az 1878. április 21–22-én tartott kongresszuson kimondták a Nemválasztók Pártjának megalakulását. A párt a parlamenti választá-

⁷⁹ MMTVD I. k. 66–67.

⁸⁰ Uo. 53.

⁸¹ Uo. 58.

sokon azokat a képviselőjelölteket támogatja, akik céljáért, az általános választójog kivívásáért küzdenek. Májusban választójogi petíciót nyújtottak be az országgyűléshez, kapcsolatba léptek a 48-as párt demokratikus érzelmű képviselőivel, és közös harcot indítottak az egyesülési jogért és a sajtószabadságért.

Frankelék pártalakítására válaszul 1878. június 9–10-re Külföldi Viktor is kongresszust hívott össze és külön pártot alapított, a Magyarországi Munkáspártot. A pártalakító kongresszuson 51 küldött vett részt (41 kisipari munkás, hat kispolgár, három nagyüzemi munkás, egy értelmiségi).⁸² Az aktív támogatók számát 500–600 főre becsülhetjük, és nagyjából ugyanennyi volt a Külföldi törekvéseivel szimpatizáló, kevésbé aktív munkások száma is, ami messze alatta maradt a Nemválasztók Pártja taglétszámának.

A két pártnak voltak közös követelései, hiszen a Magyarországi Munkáspárt is határozatban követelte az általános választójogot és a polgári demokratikus szabadságjogokat. Ugyanakkor a két „frakció” között – a személyi ellentéteken kívül – tényleges politikai különbségek is voltak. Frankel egy zárt politikai párt létrehozására törekedett, amely az Internacionálé határozataihoz igazodik, Külföldi ezzel szemben megengedhetőnek tartotta a különböző, de antikapitalista nézeteket valló egyének csatlakozását. Külföldiek nagyobb gondot fordítottak a munkásság gazdasági követeléseire: a tízórás munkanap, a munkásbiztosítás bevezetését, a nők és a férfiak egyenlő bérezését akarták elérni. A Magyarországi Munkáspárt tagjainak nézete, politikai állásfoglalása többirányú volt. A nemzeti irányzatot képviselő, csak magyarul beszélő munkások – elsősorban asztalosok – képviselői mellett e párthoz csatlakoztak a szociáldemokrata eszméket valló, internacionalista meggyőződésű radikális cipészek is. Horváth János és Heckmann István, a cipésszervezet vezetői már az 1870-es évek elején jelentős támogatást kaptak Külfölditől szakegyleteik kialakításához és az 1873-as illegális cipésszervezés meg szervezéséhez.

A Magyarországi Munkáspárt soraiban a magyar munkások mellett szép számmal voltak magyarországi születésű vagy bevándorolt németek, csehek és szlovákok. A magyar munkások az Óbudai Általános Munkásegyletben, az asztalosok, a szabók és a sütők szakegyletében tömörültek, míg a cipészek szakegyletének aktív, a kongresszuson is szereplő vezetőgárdája néhány kivétellel német volt.⁸³ Ezt a párton belüli,

⁸² *Népszava*, 1878. június 23.

⁸³ S. VINCZE Edít: *Szakadás és egység*. I. m. 34.

nyelvük alapján könnyen elhatárolható két csoportot nagyon vékony szál kötött össze: a Nemválasztók Pártjával szembeni ellenérzés és harc. A párton belüli, zömmel magyarokból álló radikális irányzat képviselői (Külföldi, Heckmann, Horváth) e küzdelemhez az ausztriai szocialisták segítségét és támogatását próbálták megnyerni. A *Gleichheit* szerkesztősege a párton belüli ellentétek indulásakor a lap hasábjain helyet is adott az ellenzék vádaskodásainak, de amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez a magatartás a mozgalom kettészakadásához vezet, a viszály elsimítására és megegyezésre szólította fel a két tábor híveit. A két párt megalakulása után az osztrák szocialisták határozottan elzárkóztak attól, hogy beavatkozzanak a magyarországi pártok belügyeibe. A *Gleichheit* örökébe lépő *Der Sozialist* 1878 októberében Horváth Jánosnak küldött üzenetében határozottan leszögezte: „Nem avatkozunk bele a magyar szociáldemokrácia belső viszálykodásába [...] Különben sem osztjuk mindenben az Ön álláspontját.” A Külföldi vezette ellenzék gyűléseiről, elsősorban a cipészek szakegyletének életéről, fejlődéséről szinte kizárólag a bécsi *Schuhmacher Fachblatt* közölt tudósításokat.

1879-re a Külföldi által létrehozott laza pártalakulat, a Magyarországi Munkáspárt, egyre inkább elveszítette bázisát, és a heterogén összetételnek köszönhetően fokozatosan szétesett. A magyar és a nem magyar párttagok már külön-külön párthelyiséget tartottak fenn, és csak havonta egyszer találkoztak a közös párttestélyeken. Ebben a helyzetben újra és egyre sürgetőbben vetődött fel, hogy egységes pártot kellene alakítani. Erre 1880 tavaszán került sor: ekkor jött létre a Magyarországi Általános Munkáspárt, amelynek alapításában Politzer, Külföldi és Frankel egyaránt fontos szerepet játszott.